

שבתי צבי — שבתאות

הקדמה

תקופתו של ש"צ (המאה ה-17) היא אחת התקופות העגומות בתולדות ישראל. שבתי צבי הוא בין הבולטים — ואולי הבולט ביותר — בבני ישראל האבודים הידועים, שגרמו נזק עצום לעמנו.

ש"צ גרם ליהדות ועזועים קשים יותר מאשר האיש מנצרת בזמנו. באשר לאחרון הרי כל עוד היה בחיים, לא היתה לו כל השפעה, לא הביא את שלומי אמוני ישראל לידי התלבטויות ולא הצליח להעבירם על דעתם ועל דתם¹, כפי שעשה זאת שבתי צבי בזמנו.

„משיחים” רבים קמו בתוכנו, במשך תקופת הגלות הארוכה, אך אף אחד מהם לא הצליח לעורר תנועה רבתי כמותו. זאת ועוד, עם כשלונותיהם של כל משיחי השקר, לאחר שהכאיבו מאוד לעם, התבטלו גם תנועותיהם כליל, מבלי להשאיר צלקות (גדולות) בעם. שונה היתה תנועת ש"צ, שהוסיפה להתקיים גם לאחר כשלונו (שהמיר דתו) ואף לאחר מותו.

חוקרים רבים מתעכבים על תופעתם המוזרה של משיחי שקר בישראל, שלא מצינו דוגמתה בשום אומה ולשון. האמונה במשיח קיימת למעשה גם אצל הנוצרים, אלא שטושטשה. כל תורת הנצרות הקדומה בנויה על האמונה הודאית (?) בבואו של יש"ו שנית. אם לפי אמונתם, נאלץ למות בהופעתו הראשונה הרי

1. ראה דברי הרמב"ם בפרק „הנוצרים והנצרות”.

המקור

בגלוי השני (צריך היה לקום לתחייה שלושה ימים לאחר המתתו) המכונה בלשון הברית החדשה „פרוסיה” PARAUSIA בלאטינית ADVENTUS, עליו להופיע כמנצח וכשופט כל הארץ. מאז עברו כאלפיים שנה, ולא זו בלבד שלא הופיע אלא אף משיח שקר לא קם אצלם. ברם ברור, שתופעה כזו לא תתכן אצל עמים אחרים, מתוך חוסר בסיס אמיתי. רמאים מזויפים רק כסף עובר לסוחר, אולם איש לא יטריח עצמו לזייף שטרות שאין להם כסוי. דבר זה גם מראה שבתוך תודעתם, לא האמינו כלל בעיקר מעיקרי אמונתם שרוצים תמיד להקנותם לאחרים, אלמלא כן לא ייתכן שבתקופה כה ארוכה לא התיימר איש להציג עצמו כמשיחם המקווה.

המשיחיות בישראל היא מעיקרי האמונה היהודית, הבטחה היא שהבטיח הקב"ה ע"י נביאי אמת לעמו ישראל. מיום שגלה ישראל מארצו הוא מצפה לתקופה זו. אין, איפוא, להתפלא שבעלי כשרונות אחדים, מחוסרי מצפון, ניסו לנצל תופעה זו למטרתם האנוכית. אחדים מהם אולי חשבו בתומם לעזור לעמם הנרדף. בין כך ובין כך רעה בלבד צמחה ממעשיהם. כי ענינים אלה מסורים לנביא בלבד, המסוגל להביע דעה בכך.

יש ובתי משפט דנים על סמך ראיות והוכחות המוצגות ע"י הקטגוריה והאנגוריה כאחר לשם ברור הבעיה הנידונה, ואעפ"כ מתגלות בסופו של דבר טעויות רבות בפסקי בדין. אם בדין שיש בו עדים — כך, בבעיות שהתעוררו לפני מאות שנים עאכ"כ. לכן חייבים חוקרי העבר להימנע מלהביע השערות חדשות על יסוד צרופי מקרים, שעל פי רוב אין ביניהם כל קשר. השערות אלה לא הביאו מעולם לגלוי האמת, וגרוע מזה — הן מסבכות את האמת שבעובדות ההיסטוריות המעטות שהגיעו לידינו.

גרשום שלום אסף חומר רב, שראה בו קשר עם ש"צ ותנועתו, אבל הנחתו היסודית, שמקורה בהשערות, שאין להן בסיס, והשקפת עולמו לא איפשרו לתאר את העובדות כהווייתן.

האגדות על עניני הגאולה בישראל, אינן מבוססות, כפי שהוא סבור, על אגדות חיצוניות, האגדות לא מצאו מסילה ללבותיהם של הקוראים והשומעים, כדי שצרכי נפש עמוקים יבואו על סיפוקם בציורי הקאטאסטרופה וכו' וכו'. לא היו חכמים (חכמי ישראל, כפי שהוא מיחס אליהם), שכביכול, לא ראו בעין טובה אגדות אלה ורצו להגבילם. לא ניכר בדבריהם יחס עויין לאגדות ישראל על העתיד, קרי „הקאטאסטרופות של האפוקאלופקאים” וכו' כיד הדמיון הטובה על המחבר, אשר לדעתו הרמב"ם הוא, כביכול, „הנציג המופלג של מגמה נגדית זו...”.² וכל

2. „שבתי צבי” מאת גרשום שלום פרק א.

זה על סמך משפט שנמצא ברמב"ם³: „אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד“.

האמת היא, וגם גרשום שלום יודע אותה, שלא הרמב"ם ניסח משפט זה, ודאי שלא כתבו (כדעתו של שלום) כדי להילחם בעזרתו בדעות מקובלות או בדעות שהובעו ע"י רבנו סעדיה גאון בנידון זה⁴. זו אימרתו של שמואל שחלק על דעת חביריו שסברו, שעם בוא המשיח תתחיל תקופה חדשה בה ישודדו מערכות מעשי בראשית. ברם, גם שמואל ידע והאמין שעתידה לבוא תקופה בת שנויים כבירים כגון: תחיית המתים וכו'. דברים אלו מוזכרים במשנה⁵, ואין בכוח אמורא לחלוק על כך. שמואל מדבר על תקופה מסוימת בלבד⁶.

הרמב"ם בעצמו כותב בספרו העיקרי ה"י"ד החזקה⁷: דברים ברורים, שאין מקום לפרשם בשתי פנים: „...כבר הודיענו החכמים הראשונים שטובת העולם הבא אין כוח באדם להשיגה על בוריה, ואין יודע גדלה ויפיה ועצמה אלא הקב"ה לבדו. ושכל הטובות שמתנבאים בהם הנביאים לישראל אינו אלא לדברים שבגוף שנהנין בהן ישראל לימות המשיח בזמן שתשוב הממשלה לישראל, אבל טובת חיי העולם הבא אין לה ערך ודמיון... הוא שישעיהו (הנביא) אמר 'עין לא ראתה אלוקים זולתך יעשה למחכה לו'. כלומר, הטובה שלא ראתה אותה (אף) עין נביא ולא ראה אותה אלא אלוקים, עשה אותה אלוקים לאדם שמחכה לו. — ושוב הוא חוזר ומדגיש — אמרו חכמים, כל הנביאים כולן לא ניבאו אלא לימות המשיח אבל העולם הבא עין לא ראתה אלוקים זולתך“.

איך אפשר, מעתה, לומר שהרמב"ם כאילו „התרחק בכל הוייתו ובכל תחומי

3. הלכות מלכים פ"ב, ה"ב.

4. כדאי להזכיר את דברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובלות פ"י, ה"ד—ה), שם הוא מחשב חשבון שנות השמיטה ע"פ מקורות מבוססים ומגיע למסקנה שונה מהמקובל אך הוא מוסיף: „אבל הגאונים אמרו שמסורת היא בידיהם...“. כיון שכך מבטל הרמב"ם את דעתו מפני דעתם למרות היותו משוכנע בצדקת דבריו. מכאן אתה למד על יחסו של הרמב"ם לגאונים. על יחסו המיוחד לרס"ג, ראה, באיגרת תימן להרמב"ם עד כמה הוא מפליא בגאונותו ובצדקתו של ר' סעדיה גאון. בדרך אגב נעיר, שברבות הימים נתברר שחשבונם של הגאונים הוא הנכון. מכאן אתה למד שוב, שדעתו של הרמב"ם הנחושה לא לסמוך על סברתו העצמית היא דעה קובעת. לא לחינם הדגיש זאת הרמב"ם בספרו ההלכתי הגדול, ללמדך — „אל תאמין בעצמך!...“.

5. סנהדרין פ"י, מ"א.

6. ראה ברכות ל"ד; שבת ס"ג, קנא; פסחים ס"א; סנהדרין צ"א; צ"ט. יש להתעמק שם בהבנת המאמר בצורה נכונה, החומר הוא רב מדי להביאו במלואו על הסברו הנכון.

7. הלכות תשובה פ"ח, ה"ז.

מחשבתו מהערכת כל מיתוס חי המקנן בלב הצבור... כנגד גידולי הפרא של האגדה, שההמון השתעשע בהם ומצא בהם נחמה, ניסה הרמב"ם להעמיד תמונה מפוכחת ונטולת יסודות אוטופיים ככל האפשר...⁸. האם קיימת אוטופיה גדולה יותר מטובה, שאדם אינו מסוגל אף להבינה, לרבות נביא העומד בסוד כבשונו של עולם — מרוב שגבה? ואעפ"כ ולמרות הכל הנביאים נבאו והרמב"ם, ככל חכמי ישראל, האמין שבסופו של הדבר בוא תבוא.

מצומצמת מסגרת זו ואין להרחיב בה הדיבור ולבקר את דבריו המסולפים, המשתרעים על מאות עמודים. אך די בזה להוכיח עד כמה השפיעה השקפת העולם של המחבר בעניני האמונה וביסודותיה על הגשת החומר לקורא. כגורל השערותיו הכלליות דין השערותו בדבר מלחמה דמיונית בין הרבנות ובין האגדות האוטופיות על תקופת הגאולה, או השערותו בדבר "מגידיים", "מלאכים" ועוד.

8. „שבת צבי" עמ' 10 ועוד.

שבתי צבי נולד באיזמיר (ה' שפ"ה¹ ? — 1625 לספירה). אביו היה מיוצאי יון שעבר לגור לתורכיה, והתפרנס מרוכלות, בעיקר ממכירת עופות וביצים. כעבור זמן היה לסוכן לסוחרים אנגליים שהתישבו באיזמיר. באשר לאמו אין בידינו פרטים רבים היא נפטרה בגיל צעיר, בערך בשנת ה' ת"ו. רווחו שמועות, שהתנהגותה היתה מפוקפקת. אבל כותבי השתלשלות המאבק עם השבתאות לא מצאו סמוכין לכך.² אך מענין הדבר, ששבתי צבי היה קשור דוקא לאמו ברגשות אמוציונאליים חזקים ביותר ולא ידוע על כל קשר נפשי עם אביו. הוא ציוה לעלות על קברה, וזה ייחשב להם כעליה לבית קדשי הקדשים בירושלים. עוזרו נתן

1. לפי גירסה אחרת שמקורה במקורות שבתאיים, הוא נולד, כביכול, בט' באב בשנת ה'שפ"ו. ואכן באותה שנה חל ט' באב בשבת, ועובדה ידועה היא שנולד בשבת. אך רוב המקורות מציינים, כי הוא נולד בשנת שפ"ה. איגרת שנכתבה ע"י נזיר קאטולי, בצרפתית בשנת 1666 והודפסה ב-1667 מציינת את שנת לידתו של ש"ץ כ-1625. הכותב ביקר בקושטה בעת ההיא ויש להניח שהצליח לעמוד בנקל על שנת לידתו. אמנם אף הוא מציין שנולד בשבת, אך אין הכרח לקשור בכך גם את התאריך ט' באב, כדי לקבוע כאילו גם מקור זה מאשר בעקיפין את 1926 כשנת לידתו, כפי שרוצה לומר ג' שלום („שבתי צבי" עמ' 84). ראה גם „תורת הקנאות" ליעב"ץ עמ' 4, המזכיר את שנת שפ"ה — 1625. לשבתי צבי ותבורתו היה ענין מיוחד להפיץ שמועה, שהוא נולד בט' באב, כדי למצוא סמוכין באגדה המוזכרת בחז"ל, שמשית עתיד להיוולד ביום חורבן הבית.
2. ר' יעקב ששפורטש מביא את השמועה, אך מוסיף שאסור לתלות חשד ללא הוכחות (ראה בספרו „ציצת נובל צבי" עמ' 92).

העזתי ביצע את הצו הלכה למעשה³. הוא אף הפיץ שמועה, כאילו החיה את אמו. אביו מת בערך בשנת תכ"ב — 1662 אחרי מחלה קשה (פודגרה), בטרם החלו אנשים להאמין בתעוועיו של שבתי צבי.

שבתי צבי קיבל חינוך רגיל ככל בני גילו. משהצליח בלימודיו, עבר ללמוד בבית מדרשו של ר' יוסף איסקאפה, מחבר הספר „ראש יוסף". יש אומרים, שבגיל 18 הוסמך וזכה לתואר „חכם".

בגיל צעיר קרה לו משהו בלתי ידוע, ושבתי צבי נפצע או נכוה קשות במבושיו. על רקע זה התפתחה, כנראה, בקרבו מחלה נפשית. מאמיניו ניסו ליצור אגדות שונות עטופות מסתורין סביב מקרה זה, כאילו רוחות ושדים רצו להכשילו: „ויעשה לו מכוה בעור במקום התורף...".⁴ עובדה היא, שהוא לא היה מסוגל לחיות חיי אישות. הוא נשא מספר נשים בזו אחר זו, אולם תוך תקופה קצרה נאלץ להתגרש מהן.⁵ כשלונו זה דחף אותו, כנראה, להתבודדות ולהעמקה בספרי קבלה בעוד שווי משקלו הנפשי היה מעורער.

תקופה זו בכללה היתה הרת אסונות מחד, ומאידך היו בה גם גלויים מזהירים בשטח ידיעת התורה ולימוד קבלה. רבים ציפו לביאת הגואל בשנת ת"ח (1648 לספירה). ר' שמשון מאסטרופולי, מגדולי המקובלים, אישיות פלאית, נהרג על קידוש ה' באותה שנה, יחד עם עוד שלוש מאות יהודים בבית כנסת בעיר פולנאה, בהיותם עטורים בטלית ותפילין. רבים ראו בו משיח בן יוסף. אין להתפלא, שמאורעות מעין אלה ערערו לחלוטין שווי משקלו הנפשי של ש"ץ שהיה מעורער בלאו הכי. את אי שווי משקל הנפשי שלו, הדגישו אף מקורביו ומאמיניו. עוזרו נתן הדגיש מספר פעמים בספריו, שש"ץ סבל יסורי איוב בהיותו נתון במצב של דכאון נפשי (מרה שחורה), אך הוא הסביר זאת כהתגברות הקליפות בתקופות מסוימות. כאשר נתחלפו לפתע הלכי רוחו של ש"ץ ועבר מדכאון נפשי עמוק (דיפרסיה) לעליצות מופרזת, ראו בכך חסידיו „רוממות" (מניה — אכסאלטווציה). מענין, שדוקא בתקופות „הרוממות" הנפשית, או כפי שחסידיו כינוהו — „הערה", הוא עשה את השטויות הגדולות ביותר, אף בטרם החל לפתח את השגעון המשיחי שלו.

בתחילה התייחסו אליו רבני המקום כאל איש מופרע. אולם המצב השתנה משהגדיש את הסאה והחל להגות את שם ה' באותיותיו (ככתיבתו). באותה תקופה

3. קונן (COENEN) עמ' 55 ועמ' 137. הוא מספר על ביקורו של נתן „הנביא" על קבר אמו של ש"ץ וכי שתה מן הבאר הסמוכה לקברה.

4. מתוך אפוקאליפסה שבתאית „מראה של אברהם"; „שבתי צבי" עמ' 90.

5. „תורת הקנאות" ליעב"ץ.

החל להפיץ סיפורים, כי אמנם נביא הוא וכדומה. מחוסרי דעת וחלשי אופי החלו להתחבר אליו וראו בו באדם מופרע זה — איש מופלא. העזתו עלתה למעלה מן המשוער. הוא סיפר לבני חבורתו שהוא מסוגל להעמיד את השמש בצהרים, כיהושע בן נון בזמנו. חבורתו עודדתהו, כנראה, להראות להם זאת. הוא אספס ויצא איתם להרי הסביבה ובמשך שעות כירכר יחד אתם, אך את השמש לא עצר ממהלכה, כמובן. משנודע הדבר ברבים, קראוהו ר' יוסף איסקאפה ובית דינו והזמינוהו להופיע בפניהם לברור. הוא סירב לבוא, וכאשר איימו עליו בחרם, הודיע בעזות מצח, שקוטנו עבה ממתנם וכי הוא מחרים אותם בשל „חוצפתם”. בית הדין פסק לו עונש מלקות וגרוש מן העיר ומהסביבה. נפוצו גם דעות, שהוא מסוכן לציבור וע"פ דין מותר לקפח את חייו, אך משום מה לא בוצע הדבר. ר' יוסף איסקאפה ראה מראש לאן מובילות דרכיו והזהיר את הקהל, ש„עתיד זה להשיאכם לבעלים”⁸ — נבואה שלצערנו התקיימה במלואה.

לאחר שפסקי הדין בוצעו וש"ץ הולקה כהוגן וגורש מן האיזור, הוא נדד ממקום למקום. שגעונותיו הלכו וגברו וגורש בכל מקום בואו. בשנת ת"ח — 1658 הגיע לקושטא. בעיר זו, כבכל מקום בואו, השתדל להיראות כאדם מן הישוב. הוא פנה לתלמידי החכמים של המקום, שקבלוהו בסבר פנים יפות, כי לא ידעו מה טיבו (העתונות טרם באה לעולם). עברו לא פורסם ולא נודע אלא בסביבה הקרובה. מחמת כן זכה להכנסת אורחים בסבר פנים יפות, כמקובל אצל יהודים. הוא גם התראה כבעל אמצעים, שירש הון מאביו וכן נהנה מכספיהם של אחיו העשירים¹⁰. הוא לא הצליח להחזיק מעמד זמן רב, בשל הפרעותיו הנפשיות שהתגלו עד מהרה. הדבר הורגש והובלט במיוחד כאשר קנה פעם דג גדול-ממדים, קישט אותו בקישוטים רבים והניחו בעריסה והשתעשע בו כבתינוק¹¹. הוא נידון שוב על

8. „ציצת נובל צבי” דף 201 עמוד א.

9. בנדודיו הגיע גם לסלונקי. אף מעשיו הזרים שם מוכיחים את הפרעותיו על רקע מומו. הוא אסף את נכבדי העיר והזמינם לסעודה. בשעת הסעודה, העמיד חופה והביא ספר תורה וסידר קדושין בינו לבין התורה. הרבנים והנכבדים נרתעו למראה עיניהם. הוא ניסה להסביר, כי כל אוהב תורה הוא למעשה בעלה של התורה ובמיוחד הוא, מרוב קדושתו, ודאי יכול להיחשב לכוהן. הם האשימוהו בשגעון וגורש מן העיר. ש"ץ בעצמו חתם לאחר מכן, פעמים רבות, שהוא בעלה של התורה (DE LA CRAIX עמ' 267).

10. לש"ץ היו שני אחים ואחות אחת. אחד מהם המיר את דתו יחד עם ש"ץ, אך חזר בחשובה. כעבור שני דורות בלבד, לא נותר מהמשפחה אלא בנה של אחותו.

11. DE LA CRAIX עמ' 268. לחינם ניסו חסידיו להסביר מעשה שגעוני זה בסימבוליקה אסטרולוגית הקשורה באגדה, שגאולת ישראל תבוא במזל דגים, המוזכרת בפירושו של ר"י אברבנאל לס' דניאל („שבת צבי” עמ' 129). גרשום

מעשה זה וכדו' להלקאה, ונאסר להתחבר אליו. ביה"ד ראה בו איש מופרע בלבד. אחדים לא שעו לאזהרת בית הדין וקיימו יחסים הדוקים עם ש"ץ, אשר פיתח את שגעונו. הוא חזר להגות את שם ה' באותיותיו. ציוה על חבורתו לקיים את כל שלושת הרגלים בשבוע אחת. היינו, לאכול מצה בסוכה וליטול לולב ואתרוג תוך כדי עריכת תקון ליל שבועות וכדו'.¹² באותה שנה החל לפתח שגעון גדלות והתיימר לומר שהוא עומד מעל חיובם של חוקי התורה. רשאי הוא, כביכול, לבטל את התורה ומצוותיה ובעת „הרוממות הנפשית" מצוה עליו לעבור על חוקי התורה. שגעונו התפתח וגדל עם התקפות הגדלות שתקפוהו, ולעת כזאת¹³ ייחס לעצמו אלוהות ממש ולחלופין עשה עצמו משיח, מלבד מעשים מטורפים ומוזרים אחרים. הוא לא השתחרר משגעונו עד סוף ימיו, אף לאחר שהמיר את דתו. בשנה האחרונה לחייו, לאחר שרובם הגדול של מאמיניו נוכח לדעת על רשעתו ושגעונו, וכי כל „נבואותיו" התבדו, הרי משהותקף בשגעון הגדלות, חזר על אותם מעשים ורעיונות מטורפים כמקודם. הוא עלה על ראש המסגד, העלה נחש של כסף על גס ושר את שיריו. משלא נענש ע"י התורכים על מעשהו, גדל בטחונו, והריץ מכתב לאחד ממאמיניו בסופיה (צופיה, במכתב המקורי) והכריז שוב על אלוהותו והשמיע דברי בלע נוספים.¹⁴

שלום נתפס אף הוא באגדה זו ומסביר דרכה כוונתו של ש"ץ במעשה אוילי זה. ספק גדול הוא, אם ש"ץ ידע כלל על רמז זה, שאינו מוזכר באגדות חז"ל. יתירה מזו, ש"ץ עצמו טרם גיבש אז את שגעונו על משיחותיו. מעשה זה, כמו מעשים רבים אחרים, היו יותר על רקע אמוציונאלי מאשר סימבולי (ראה „צבי מודח" עמ' 133 — דבר זה מאשר גם עמנואל פרנסיס, בן דורם — שאשתו האשכנזיה, שגם היא היתה מופרעת, השפיעה עליו להכריז על עצמו כמשיח. מעשה זה קרה בטרם נשא אותה לאשה). הנטיה לנשיות בלטה על כל צעד ושעל שלו. ש"ץ השתמש בבשמי נשים, דבר שהביא לידי רינון אף בין מאמיניו, עד שנאלצו להביא עדותו של רופא, שכביכול בדק אותו שנים רבות לפני כן ונוכח לדעת שהריח נודף מבשרו בלבד, כתוצאה משמן המשחה שמשחתו האבות ולא מבושם (ראה „ציצת נובל צבי" עמ' 94/5 ; קונן עמ' 93).

12. הדברים נשתמרו בתעודות השבתאיות מדמשק ומקורדיסטאן. ראה „ציון" עמ' 182.
13. הוא הכריז על עצמו, שהוא מאותם ארבעה שהכירו את בוראם מעצמם (אברהם, חזקיהו, איוב ומשיח) והוא השיג את „סוד האלוהות". ראה „עניני ש"ץ" עמ' 95.
- ראה דברי הגאון ר"מ חגיז (,„שבר פושעים" דבריו מובאים ב„שלשלת זהב" עמ' 4—5), שש"ץ אמר על עצמו: „שהוא אלוהים והקב"ה נתעלה בעולמו והניח כל הנהגת העולמית בידו". הוא אף הוסיף שם בן ארבע אותיות ע"י חתימתו. הרבה חומר על נושא זה השמיטו השבתאים עצמם, מחמת כן שצרמו אוונם של יהודי ושאינו יהודי כאחד. אך השרידים שנשארו דיים ללמדנו עד היכן הגיע שגעונו.
14. לעתים הודו גם מאמיניו, שסבל מדכאון נפשי חמור ביותר ולעת כזאת היה חדל אישים. בני משפחתו התביישו בו וקראו לו שוטה. ש"ץ עצמו פתח פעם מכתב

צרת השבתאות באה משהחלו אנשים רבים להפיץ שמועות, שיש בו (בש"ץ) תכונות נבואיות ומשיתיות. נמצאו אנשים מוכשרים, שהיו מושחתים מעצם טבעם והיו נכונים לעשות כל תועבה כדי לקדם מטרותיהם ולהפיק טובת הנאה. הללו פארוהו וגדלוהו בעל פה ובכתב ומשכו אליו מאמינים. עד מהרה הופיעו אנשים שהשתדלו להזמין אצלו משרות רמות, לאחר שיקבל את המלוכה. הוא הבטיח לרבים תפקידים מרכזיים, תמורת כסף ותמורת עבודת תעמולה. בטחוננו האישי גדל מיום ליום והוא שאף לשוב לעיר מולדתו — איזמיר, ממנה גורש בחרפה. משעזב את קושטא לא יצא ישירות לאיזמיר, אלא נסע מקודם למצרים. בהתעכבו באלכסנדריה, הכיר שם יהודי תקיף — רפאל יוסף, שהיה ממונה על הנמל.

לפי התפתחות העניינים, יש להניח, שש"ץ הגיע עם רפאל לידי הסכם על שיתוף פעולה. לאחרון היה חלק נכבד בהפצת השבתאות ובפרסומה. ייתכן כי הוא העמיד לשרות השבתאות את נתן העזתי שכונה על ידו „נתן הנביא“. בהיותו שם נשא ש"ץ נערה מאירופה לאשה וכנראה היה לרפאל יד בהבאתה מאירופה. הנערה, שרה שמה, ניצלה יחד עם אחיה מידי הקוזקים בגזירת ת"ח. מספר שנים היא מצאה את מקומה במנזר. אין בידינו ידיעות ברורות כיצד עזבה את המנזר. אגדות רבות התהלכו על כך וקשה למצוא אף באחת מהן גרעין של אמת. מקורן של האגדות הן במחנה השבתאי, שרצה לפאר את אישיותה ולהוכיח את קדושתה. עובדה היא, שבשנת תט"ו — 1655 בערך היא באה עם קבוצת יהודים לאמסטרדם, ונודעה כנערה יפה — עניה ומופרעת. ייתכן כי מסיבה זו שוחררה מן המנזר. היא סיפרה בין השאר, שברצונה להינשא למלך המשיח. בשל כך חשבה באמסטרדם למטורפת ולא מצאה שם את מקומה. היא עברה, איפוא, לליוורנו שבאיטליה, שם מצאה עבודה כמשרתת אצל דוד ישורון. ההפרעות הנפשיות השפיעו על התפתחותה המהירה והיתה עד מהרה למופקרת. דבר זה מאושר על ידי הרבה מקורות.¹⁵

במלים: „אמר השוטה המוחלט“ (דברים אלה מאשר א. קונקי בזכרונותיו. ראה „תורת הקנאות“ עמ' 34—35; „שבת צבי“ עמ' 110).
 15. ר' יעקב ששפורטש, רבה הספרדי של אמסטרדם, מספר, שהוא הכירה בשעה שבאה שמה כפליטה מפולין. הוא מתארה כילדה יפה ומטורפת שהכל צחקו עליה. ר' יוסף הלוי מרבני ליוורנו כתב לרב הנ"ל, שבהיותה בעירו היתה מופקרת לכל („ציצת נובל צבי“ עמ' 33). עמנואל פרנסיס, שגר באותן השנים בליוורנו, מאשר כל הדברים, בכנותו אותה „מכשיפה“. הוא כתב שיר שלם על נאפופיה: מה נאמרה על הצביה הפושעת / אשה הגונה אל צבי פושע. היא גומלה חסד לכל עובר ושב / גם כי גויתה יהי תובע, לחם סתרים תאכילמו, וכל / רעב סעודה בו יהי

נערה זו הובאה, כאמור, לאלכסנדריה וש"ץ נשא אותה לאשה. היא נהנתה ממעמדה החדש. היא חתמה על מכתביה בשם „מטרונה רבקה המלכה“¹⁶. נתן העזתי ניבא לה שהיא תלד בן, אך משום מה שינה חיש מהר את יחסו אליה. מעתה ניבא שמשו רבנו נמצא כבר כ—ט"ו שנים מעבר לסמבטיון ולו בת בגיל י"ג, רבקה שמה, והיא בת זוגו של ש"ץ, אשר יקחנה בקרוב לאשה. הוא אמר שהיא תהא המטרוניתא ואילו אשתו הנוכחית תהיה שפחתה. תוארה הנוכחי „מטרוניתא“ יישאר בידה כל עוד לא יהיה ש"ץ בירושלים¹⁷.

רפאל יוסף

רפאל יוסף, בעל התואר גיליבי (בתורכית אדון), תואר חשוב בקרב יהודי מצרים. במאה ה־16 בוטל התואר „נגיד“, ומאז קראו לנושאי משרה זו בשם גיליבי¹⁷. הוא היה איש ערמומי ואוהב בצע. הוא לא הסתפק בהכנסותיו הגדולות, ששאב מחכירת הנמל. עולים רבים עלו לעזה לשמוע מפי נתן „הנביא“ מה שורש נשמתם ובדיות אחרות שהאמינו בהן. רפאל עשה עצמו כדורש טובתם ודואג לטיפולם ואסף את כל כספם. הוא עשה זאת בעזרתו של נתן, שפירסם „גבואה“, שאין להביא כסף מחוץ לארץ ישראל¹⁸, כי יש די אוצרות בארץ לחלקם לכל השבטים¹⁹. א. כאשר חזרו המאמינים לביתם דרך אלכסנדריה וביקשו להשיב את כספם, הכחיש רפאל בתוקף כי קיבל מהם דבר לפקדון.

לרוע מזלו של רפאל, קם לו מתחרה בחכירת הנמל, אשר הציע דמי חכירה כפולים לשלטונות. רפאל ניצל שוב את נתן העזתי, אשר „ניבא“ שוב לפי בקשתו, כי תוך תקופה קצרה יתגלה משיח ולא יהיה עוד לנמל כל ערך, כך שלא כדאי ליהודים להתחרות זה בזה. אבל משנוכח המתחרה לדעת על מעלליו של

קובע... („צבי מודח“ עמ' 7—126). השבתאים עצמם הודו מחד גיסא על זנוניה ואמרו שש"ץ בא לקיים דברי הושע „קח לך אשת זנונים“, והוא בא „בסוד דרך גבר בעלמה והוא סוד דרך אשה מנאפת“ („בעקבות משיח“ עמ' מ"א מ"ג) ומאידך גיסא התיימרו לספר שאחרי גשואיה לש"ץ, ראו את סימני בתוליה (ראה COENEN עמ' 15).

16. „ציצת נובל צבי“ שם.

17. שם. ייתכן, שבדעתו את מצבו של ש"ץ ואת „צניעותה“ חשב לזכות בחסדיה, אך היא דחתה אותו בהיותו איש מכוער והיא בחרה לה את אהוביה לפי טעמה. ד"ר קרון ממאמיני ש"ץ העיד, ששרה זו ניסתה לפתות את בנו. בעל „גט פשוט“ גבה עדות בנידון (ראה „תורת הקנאות“ עמ' 53).

17א. ראה „רוזניס“ ח"ד, עמ' 497—498.

18. „ציצת נובל צבי“ עמ' 33.

18א. „רשימות מאיטליה“ עמ' 66.

רפאל ביחס לפקדונות, אשר גם הם באו לו בהשפעת „הנביא“, החל לפקפק בדבר וניסה לעזור למקופחים ולתבעו למשפט. כאשר הרגיש רפאל, שמצבו מסתבר, הוא מיהר להמיר את דתו¹⁹, בתקוה שמעשה זה יצילו מן המשפט. אך המתחרה לא הירפה ממנו, ורפאל לא חשש מעתה לפגוע באופן פיזי במתחרהו. משנודע הדבר ל„באשה“ של מצרים, הוא שלח שוטרים לאסרו ואלה הרגוהו נפש ברחוב העיר. ר' יעקב ששפורטש, הלוחם העיקרי בשבתאות מצעדיה הראשונים, דאג לרכז את כל המסמכים הנוגעים לפרשה כאובה זו ולהשאירם לדורות. ניכרים שדבריו דברי אמת הם, מבין השיטין מבצבץ הדיוק והזהירות מפני מסירת דברים מסולפים או שמקורן בשמועות מאנשים לא מהימנים. הוא מדגיש, שלא ידוע אם שבת צבי ונתן התחלקו עם רפאל בביזה²⁰. ייתכן שהוסכם ביניהם שכל אחד יעזור לחבירו וכל אחד צריך היה לדאוג להכנסותיו שלו. רבים הביאו מתנות יקרות לש״ץ ולנתן, וייתכן כי הם התפרנסו ממתנות אלה בלבד, אם כי לפי הנסיבות יש לשער, שלנתן היה ודאי חלק בביזה זו.

אברהם יכניני

אברהם יכניני (היכניני) היה בין עוזריו הראשיים של ש״ץ ולו חלק נכבד בהפצת תורתו. הוא היה מוכשר והיו לו ידיעות רחבות בתלמוד ובקבלה. היה דרשן נפלא ובעל כושר כתיבה מעולה, ויחד עם זאת ערמומי ובעל תחבולות. עסק בהעתקת ספרי קודש ובכתיבת ספרי קראים בעבור נוצרים שהתענינו בספרים הללו. הוא כתב ספר יוחסין של אברהם אבינו למען מלומד נוצרי בשם ווארנער מהולנד. סגנונו היה צח וכתיבתו היתה תמה ויפה. אחדים מכתבי ידו נמצאים במוזיאום הבריטי. כאשר הכיר את ש״ץ בקושטא, מצא מין את מינו ומעתה העמיד אברהם את כל כושרו לרעיון השבתאי. ש״ץ הבטיח לו מלכות קונסטנטינה תמורת שרותו²¹.

הוא הכין מגילה עשויה קלף ישן ועתיק שבלה מזוקן. בה נמצא כתוב, כביכול, על היוולדו של שבת, שעתיד להיות משיח וכו' וכו'. אין לדעת אם ש״ץ

19. „צנ״צ״ שם.

20. שם. אך יש גם המעידים עליו, כי הוא אמנם המיר את דתו בהשפעת ש״ץ אך חזר בתשובה שלימה ולמרות עושרו סיגף את גפשו בתענית ובמלקות עד שגרצח ע״י קנאת אנשים (מזכרונות ר' יוסף סמברי).

21. הוא מופיע ברשימת המלכים שמונו ע״י ש״ץ. בתחילה הובטח לו להיות שני למלך אך משום מה הוסר מתפקידו המיועד וקבע לו משרת מושל (ראה קונן 45; צנ״צ, ח״א, 166).

הזמין אצלו מגילה זו, או אם הוא עצמו בראותו לפניו הוזה הזיות, התקין לו "הוכחה" לאמת את שגונו. בין כך ובין כך עובדה היא, שלאחר הכנת המגילה החל לדרוש ברבים על משיחיותו של ש"ץ, ולדבריו היו השפעה רבה על המוני העם. מגילה זו אינה הזיוף היחיד שיצא מתחת ידיו. הוא זייף תעודות נוספות בחתימת ידם של רבני קושטא, כאילו הסכימו עם ש"ץ והאמינו כי הוא משיח.²² בתנאי התחבורה של התקופה עברו ימים רבים עד שנתגלתה התרמית.

נתן העזתי

נתן בנימין העזתי, שהיה לנביא שקר למשיח השקר ש"ץ, נולד בירושלים (1645) לאביו אלישע לוי אשכנזי שפעל כשד"ר שלוח מירושלים לארצות אפריקה ואירופה לאסוף כספים למען עניי ארץ ישראל. נתן נשאר ללא השגחה ור' יעקב חגיז אספו לישיבתו. הוא לא הצטיין במראהו החיצוני: גוף, רזה, קרה, בעל עינים חולניות והתקשה בדיבור. לעומת זאת היה סופר מהיר ומוכשר מאוד. בעודו צעיר לימים נשא בת עשיר מעזה שהיתה עיוורת בעינה האחת. הוא עבר לעזה והמשיך שם להשתלם בקבלה.

נתן התעמק בקבלה למעלה מיכולתו וכושרו והיה לבעל הזיות ורועה רוח. כאשר עבר שבתי צבי בשנת 1665 ממצרים דרך עזה, הכיר את נתן וראה בו כלי מוכשר למטרותיו. אברהם יחיני מעוזרי ש"ץ הגניב לתוך כליו את המגילה הבלה המזוייפת, שהזכרנו למעלה.

כאשר מצא נתן את המגילה שהיתה מסומנת בשם "חכמת שלמה רבתי", חשב לתומו או רצה להשלות את עצמו, כי אמנם ש"ץ הוא משיח וכדי לאמת את תכנה הכריז, שנדמה לו, שכבר שמע כרוז בשמים במתיבתא דרקייע "שבעוד שנה וקצת ירחין תתגלה מלכות משיח בן דוד וש"ץ יסיר העטרה מעל ראש השולט". הוא הפיץ העתקים רבים מן המגילה "העתיקה" מעשה ידי יחיני, חיבר עליה פירוש²³, הצטרף לש"ץ ויעצתו לבטל צום שבעה עשר בתמוז.

22. על מעללי אברהם היחיני ראה, "ציצת נובל צבי" עמ' 47, 48. על הזיוף ראה 71, 72. יש להתפלא שהחיד"א במערכת גדולים מס' 58 מזכיר את הספרים שחיבר ואינו מזכיר כלל את השתייכותו לכת ש"ץ. ואולי היו שנים בשם אברהם היחיני, כי ב"אוצר ישראל" ח"ה עמ' 155 צויין כאילו נולד ב-1611 ומת בגיל צעיר ב-1644. לפי זה הוא מת בטרם החל ש"ץ להתפרסם. משום מה לא הרגישו בדבר העוזרים במערכת, בעלי המאמר, והם מיחסים לאותו אברהם היחיני, גם חיבור הספרים שמונה החיד"א וגם את פעולותיו השבתאיות. יתכן, איפוא, שהיו שנים בשם דומה. השבתאי מכונה על פי רוב בשם "יחיני" ולא "היחיני".

23. ראה "רשימת נייבוער" סי' 1777.

לאחר מעשה זה החרימוהו רבו ר' יעקב חגין ויתר רבני ירושלים. כתגובה על כך החליט ש"ץ להוריד את ירושלים מגדולתה ולהעבירה לעזה עירו של נתן: „כי עזה היא עז לאלוקים וירושלים תהיה לעיים”²⁴.

נתן היה ל„נביאה” הרשמי של התנועה. הוא לא איכזב את אדוניו ש"ץ, גם לאחר המרת דתו. נשאר נתן נאמן לו. הוא הופיע בכל מקום כצדיק וחסיד וניסה לתקן תקנות, תפילות וכו'. ביזמתו החלו הכהנים באמשטרדם לעלות לדוכן ולברך ברכת כהנים בכל שבת ולא בחגים בלבד כנהוג בחוץ לארץ²⁵. רבים תעו אחריו וזמן מה האמינו ל„נבואותיו”. מפלתו באה כאשר המיר ש"ץ את דתו. הוא רצה לחזק את לב המאמינים והודיע, כי הוא יוצא רכוב על סוס אביר חגור חרב בלויית חותנו ול"ץ איש בלווי מוסלמי לאלכסנדריה. קלונו נתגלה בינתיים ובית הדין בקושטא הזהיר את יהודי המקום מפניו. הוא פנה דרך סלוניקי ושם מת חותנו. בינתיים התפזרו גם אנשיו ונשאר עם ששה בלבד. בכל מקום בואו רדפוהו לאחר שנתגלו שקריו. הוא החל שוב ל„נבא” אך דבריו לא עשו עוד רושם על שומעיו. לפני חג הפסח (1668) הגיע לונציה. יהודי המקום רצו למנוע בעדו את הכניסה לעירם, אך שבתאי אחד התערב לטובתו אצל שר העיר. ר' שמואל אבוהב הזמינו לחקירה בפני בי"ד שהוא עצמו ישב בראשו. נתן הודה בכל שקריו. הוא הצטדק שהמגילה של יחיני היתה בעוכריו. את ודויו מסר בכתב ידו. סמכות הענישה של בי"ד זה היתה מוגבלת, לכן ניסו להשפיע עליו לנסוע לליורנו ולעמוד שם לדין. נתן גילח את זקנו לבל יכירוהו והמשיך בנדודיו והגיע לאדריאנופול ובשנת תל"ג (1673) התישב בסופיה בקרב השבתאים. הוא המשיך ב„נבואותיו” וב־1681 מת ונקבר באישקופיא (אויסקוב) ועל מצבתו חרתו השבתאים דברי הלל המסתיימים במשפט: „תם עוונך בת ציון לפ"ק”²⁶.

24. „תורת הקנאות” עמ' נ"ג.

25. ראה שו"ת „אוהל יעקב” מאת ר' יעקב ששפורטש, סי' ס"ח, הכותב, שלמרות שמנהג טוב הוא לברך ברכת כהנים מדי שבת, אבל אם היוזמה לכך באה מאיש רע, יש לבטל זאת. ראה להלן הערה 51.

26. כל ההיסטוריונים מציינים את סופיה (בולגריה) כמקום קבורתו (כהנא, „תולדות המקובלים” עמ' 108 ח"א; דובנוב כ"ז 48; „אוצר ישראל” כ"ז, עמ' 127). רש"א רוזנץ (קורות היהודים בתורכיה ח"ד, עמ' 443) גילה שנתן נקבר באישקופיה, הרב ש. אסף הצביע שדבר זה כתוב בפירוש בספר „כל החיים” מאת ר' חיים פאלאג'י רבה של איזמיר (ראה מאמרו: „ציוו" שנה א' תרצ"ו עמ' 6—54).

נתן וספר „חמדת הימים“

אין ספק שבניגוד לש"ץ עצמו, שידיעתו בקבלה היתה קלושה ביותר²⁷, הרי לנתן ולאחרים מעוזריו היתה ידיעה רחבה בתורה ובקבלה. הם היו רק בין אלה שקצצו בנטיעות. אין פלא שבתקופה עגומה זו כשהחששות היו מרובים והחשדות גברו, שכל ספר שהופיע, וביחוד בנושאי קבלה, נבדק בשבע עינים.

כאשר הופיע הספר „חמדת הימים“ בעילום שם המחבר, נחלקו הדעות, אם הספר נכתב ע"י יהודי מאמין ומתוך ענוה לא גילה את שמו, או שזה מעשה שבתאי שרצה למסור בעקיפין גימטריאות, שאפשר להבינם כמרומוזים לש"ץ. הפולמוס הזה לא נסתיים עד ימינו. עד היום איש אינו יודע מי חיברו. הספר יצא לאור לראשונה בשנת תצ"ב (1732) ע"י המעתיק ר' יעקב אלגאזי ובהסכמת ר' חיים אבולעפיה ור' יצחק הכהן²⁸.

גדולי ישראל שעברו על החיבור מצאו בו, כביכול, רמזים החשודים בשבתאות וייחסו את הספר לנתן העזתי²⁹. גם באגדות חסידיות מהלכות שמועות, כאילו ר' יעקב יוסף מפולנאה (בעל „תולדות יעקב יוסף“) קנה ספר זה וכשהרגיש בו הבעש"ט, זרקו מתחת לשולחן ואמר שהספר פסול³⁰. ר' אלעזר רוקח מקראקא בעל „מעשה רוקח“ נוכח לדעת שבצפת לומדים בספר זה ויצא בחריפות נגד המגינים על הספר³¹.

לעומתם סוברים אחרים, שבטעות מיחסים את הספר לנתן וגם ריח שבתאות אין בו. הם הסבירו רוב הדברים המוקשים והצביעו על פרטים מסויימים המונעים לזהות את מחבר הספר עם נתן העזתי. המחבר כותב על ר' שמואל הלוי (נכד המהרש"ל) שנפטר בגיל 52 בשנת שצ"ה, היינו 9 שנים לפני שנת נולד — „עמיתנו בתורה“, „נר"ו. הכוונה בבטוי זה שהוא עודנו בחיים. מחבר הספר מסתמך

27. ש"ץ למד זוהר בלבד ולא היתה לו כל ידיעה בקבלת האר"י. גרץ, דובנוב ורבים אחרים טעו והטעו בנידון. כעת נוכחו כבר כולם לדעת עד כמה הדברים מסולפים בכל הנוגע לידיעתו של ש"ץ.

28. על הראשון כותב החיד"א: „היה רב באיזמיר יע"א ובישראל גדול שמו וחיבר חיבור גדול...“ („שם הגדולים“ אות ח', מס' 5).

29. ראה שו"ת „שאלת יעב"ץ“ סי' קכ"ד; „תורת הקנאות“ קמ"ו.

30. „קהל חסידים“ ט': לעומת גירסה זו יש ורבי החסידות השתמשו בספר „חמדת הימים“ (ראה „תקון שבת“ לר' משה מזאלשין, לקוטי מס"ח). ר' אהרן הגדול מקארלין („בית אהרן" דף ו'): מצטט קטע מספר „חמדת הימים“ בנוסח הודוי של ערב יו"כ. בעל „יסוד שורש העבודה“ כותב, שהספר „חמדת הימים“ הוא ראשון לכל ספרי מוסר (צוואתו סי' ג).

31. החיד"א („שם הגדולים“ אות א' מס' 218) כותב עליו: „הגאון החסיד“ והוא מוסיף: „ושמעתי בפלאות מחסידותו ובקיאותו“.

על תשובת מהריט"ץ (סי' קל"ט), וספר זה נדפס ראשונה בשנת תנ"ד היינו 13 שנה לאחר מות נתן³². אם כי ניתן גם לסתור הוכחות אלה, הרי לא הוכרע הדבר מי חיברו ומה טיבו של ספר זה³³. הגאון האדמו"ר ממונקטש כתב מאמר מאלף³⁴ א בדבר הספר „חמדת הימים“. אף הוא אינו מגיע לידי החלטה מי כתבו. אך הוא מסרב לקבל תרוצים על דרך הפלפול המכשירים את הקטעים המפוקפקים והוא פסלם. לדעתו, ייתכן שהם נוספו ע"י נתן או שבתאי אחר. אך ייתכן שעיקרו של הספר נכתב ע"י יהודי ירא ושלם. הוא מביא שם מי מגדולי החסידות מצטט אותו ומי נמנע מכך; מי עשה זאת מחוסר ידיעה ומי בכוונה תחילה. ראה שם.

ה ש פ ע ת ה ש ב ת א ו ת

השפעת השבתאות היתה גדולה במחוזות רבים מעל למשוער. כל מי שלא היה מוכן להודות במשיחיותו ובנבואת נתן, סיכן את חייו. הוא היה עלול להיפגע פגיעה גופנית או להיות נתון להלשנות בפני השלטון. תמיד נמצאו עדים, מבין השבתאים, שהעידו על „אמיתת“ הלשנה.

יש המנסים להסביר הצלחתה של השבתאות על רקע נגודי מעמדות בתוך העם, או לתלותה בדכוי הקשה שדוכא העם במיוחד לאחר גזירת ת"ח. אך טעות היא בידם. עובדה היא, שערים ומחוזות שנהנו מחרות ומשויון (יחסית) התבלטו בפעילות ועמדו בשלבים העליונים שבסולם התעמולה השבתאית, כגון סלוניקי, ליורנו, אמסטרדם ועוד. השבתאות הקיפה עניים ועשירים כאחד. עובדה זו מאשרים גם סופרים נוצריים, שהיו עדים למאורעות הללו³⁵, כך שלכל התיאוריות האלה אין כל בסיס.

האמונה התזקה המושרשת בעם על ביאת המשיח פרצה בטרם זמן ופיכתה באפיק לא רצוי. דובריה הראשיים של השבתאות לא העלו על דעתם אף אפשרות של גאולה ארצית, כלומר, להביא באיזה שהוא אופן לידי עצמאות יהודית. כוונתם היתה להפיץ רעיונות מסולפים בעניני יהדות וקבלה, לנצל תמימותם של המוני העם למטרותיהם האנוכיות. אך יש אשר שמועות עושות להן כנפיים ומתפשטות במהירות הבזק, וזה היה מנת חלקה של השבתאות. כל הסיפורים על נתן „הנביא“ או ש"ץ, ששלחו כביכול, שליחים לבשר ולעורר לבבות, התגלו כבדיות. אנשים

32. ראה „כל החיים“ מאת ר' חיים פאלאג'י, מערכת ה' סי' י"ו.

33. חסידים גם מספרים, שהיו גדולי אדמו"רים שהשתמשו בספר „חמדת הימים“ בחלקו. בתרו פרקים שנראו להם נכונים ופסלו אחרים.

33א. „חמשה מאמרות“, ראה המאמר „משיב מפני הכבוד“, בערעגסאס, תרפ"ב.

34. DIARIUM EUROPEUM, כרך 16 (1668), עמ' 514—515.

פשוטים ותמימים הם אשר גרמו, לעתים אף בלא רצון, להגדלת השפעתה של השבתאות.

הופעת „נביאים” בתקופה זו

רבים תמהים על התופעה המוזרה, על ה„נביאים” הרבים שצצו בתקופת ש״ץ כפטריות לאחר גשם. מאות רבות, איש ואשה, ילדים וילדות ואף בנות אל נכר, החלו ל„הינבא” בסגנון אחד: „שבתי צבי הוא מלך...”. מסמכים לאין ספור מעידים, כביכול, על תופעה בלתי רגילה זו. הם מצביעים על אנשים שהוגדרו מקודם כבורים וכעמי־הארצות, שנתגלו כבקיאים, כביכול, בקבלה ובתורה וכאנשים ששרתה עליהם רוח „נבואה”.

לאמיתו של דבר אם נבחן בעין בוחנת טיב הנבואות וטיבם של המנבאים, יתברר חיש מהרה, שרובם ככולם היו מעשה תרמית ושקרים גסים. מיעוט שבמיעוט היו אנשים תמימים, שהאמינו בתום לב, שהגיעה עת הגאולה. כל אחד מהם חשב לנכון לתרום חלקו להצלחת הענין ולכן סיפרו על חזיונות תעתועים שמקורם בתקוה גדולה וברצון עז.

שבתי רפאל עשוי לשמש דוגמא לנביאי ש״ץ, והוא בא ללמד על טיבם של כל יתר נביאיו. שבתי רפאל החל לנבאות שנה לאחר ששבתי צבי המיר את דתו. יש להשתומם כיצד הצליח איש ריק ושפל כמותו להפיח רוח חיים במאמיניו של ש״ץ, שנבוכו לאחר המרת דתו. מאז החל להינבא היה מיד, כביכול, לרופא בעל שם כל יכול. השפעתו היתה נתונה דוקא על האשכנזים יותר מאשר על הספרדים. ר' יעקב ששפורטש אמנם כותב, כי חסידיו היו מ„דלת העם האשכנזים” בלבד. אך כפי שידוע לנו הרי זה יחסי בלבד, כי בין „דלת העם” נמצאו אנשים שעלו על שבתי רפאל בידיעה בתורה (הוא היה עם הארץ מובהק), בחכמה, בעושר וכדו'. סוחר טבק עשיר בא, למשל, לבתי-חולים וניסה לשכנע חולים בכסף שיסכימו להירפא ברפואותיו של שבתי רפאל.

השפעתו גדלה עד כי הצליח להוליך שולל את ראש העיר הנכרי — פטר לוטנקה. הלה היה משותק ברגליו ובידיו ממחלת פודגרה. שבתי רפאל היה כה שיכור מהצלחותיו, שהעיו להבטיח לרפא את ראש העיר תמורת פרישת חסותו עליו, למען לא יוכלו ראשי הקהילה היהודית לגרשו מן העיר. ואכן הוא נהנה זמן ממושך מחסות זו. ראש העיר האמין שמצבו משתפר והולך, למרות שלא היתה כל סיבה לתקוה זו. התנהגותו המבישה בחייו הפרטיים גילתה אט־אט את קלוגו ברבים ונאלץ לברוח משם. ר' יעקב ששפורטש הגדירו בצורה קולעת: „כי

מתחילה חשבוהו לנביא ואחר כך לגאון מוסמך, ואחר כך לרופא בלבד, ואחר כך לשוטה, ואחר כך לרשע וגס רוח...³⁵ ר' יעקב ששפורטש הכירו אישית והוא מתאר את „צורתו — צורת איש ליסטים מזויין והכרת פניו ענתה בו שהוא איש חצוף ועז פנים וידיעתו קצרה ומעוטה“.

באשר לשאלה איך הצליח בכל זאת איש זה כחביריו להחדיר אמונה כוזבת בלב האנשים, הרי נעוצה התשובה לכך בראשית דרכם. בראשונה, הלך למקום שאין מכירים אותו. הוא היה יליד מוריא³⁶, ממנה יצא לפרנקפורט ומשם לאמסטרדם. באותה תקופת (מאי 1667) מת האפיפיור ברומא. שבתי רפאל סיפר סיפור דמיוני, כאילו פנה לאפיפיור ואמר לו שהוא שלוח מאת ה'. כאשר ביקש הלה אות ומופת, הוא „גיבא“ לו כי הוא ימות לאחר זמן קצר ואחר יעמוד תחתיו, ויהי כאשר „גיבא“ לו כן היה. הוא המשיך בסיפורו, שמשבקשו, כביכול, לפגוע בו הוא היה לרואה ואינו נראה. אנשים תמימים נטו להאמין בסיפורים מעין אלה. לשם האמתת כוחו הנבואי השתמש במעשה מירמה. בבואו לאמסטרדם התאכסן אצל אחד מחכמי העיר. איש המוני אחד ביקש ממנו שיכתוב לו קמיע לשמירה, והוא השיב: „הביא לי קולמוס ודיו כדי לכתוב, והשיב האיש, שאין לו בבית דבר מזה. והוא אמר לו: לך לביתך ותפתח תיבה אחת ושם תמצא קסת סופר מלאה דיו“³⁶. לצים חובבי מתיחות עזרו לשבתי בכונה תחילה או כהלצה גרידא. בעוד האיש הולך בדרכו הספיקו הללו להיכנס לביתו והניחו בתיבתו קסת מלאה דיו. אדם פשוט זה סיפר בתמימותו את הנס שראו עיניו והשמועה התפשטה חיש מהר בין ההמונים. לאחר מעשה זה הצליח שבתי רפאל לשכנע את ההמונים בהבל פיו, כי אמנם יכול הוא להחיות מתים — ונמצאו אנשים שהיו נכונים להישבע על נכונות דבריו. משנתגלתה התרמית הוא הוצא מאכסניו, אך הוא לא נזקק להם עוד, כי היה לו כבר חבר חסידים שדאגו למחסורו.

למעשה הולם אותם יותר השם „מסית־מדיח“ ולא התואר „נביאים“ כפי שכונו בספרות המודרנית. אין הם זכאים אף לשם „נביא שקר“, כי מונח זה מיוחס לאישיות כלשהי, אלא שנבואתו אינה אמת. כנופיות ש״ץ דומים אולי לנביאי הבעל, אך אין כל צד שוה ביניהן ובין נביאי השקר המוזכרים במקרא.

³⁵ „ציצת נובל צבי“ סוף חלק שני ותחלת חלק שלישי. סמוכין למעלליו של שבתי רפאל כפי שתוארו ע״י הרב יעקב ששפורטש, על חסותו של ראש עירית אמסטרדם, נמצא באגרת הפורטוגזית של המעמד בהמבורג אל המעמד באמסטרדם מיום י״ד בשבט תכ״ח, שנתפרסמה ע״י י. מאיר בספר היובל לפרופ' J. ROMEIN (1953), עמ' 105.

³⁶ „ציצת נובל צבי“ עמ' 172.

בין נביאי השקר המוזכרים במקרא היו אנשים גדולים ויודעי תורה³⁷. הם לא היו מושחתים כ"נביאים" השבתאים. הם היו משוכנעים בצדקת עמדתם עד כי הרשו לעצמם לאמת את עמדתם ע"י נבואה כוזבת. ברם, המקרא הוקיע אותם בכל חומרת הדין כדין נביא שקר. אם אמנם התירה התורה לשנות בדיבור משום דרכי שלום³⁸, הרי בספירות העליונות, במקור הנבואה אין כלל מקום לשקר. במקור האמת אין לנסות להשתמש במידת שקר, אף לשם צורך חיוני³⁹. לכן אף איש צדיק במעשיו ונעלה במידותיו ואף כזה שהגיע לדרגת נביא, אין לו כל זכות לנצל את המושג נבואה, אלא אם כן השיג אותה ממש. המתיימר להלביש את רעיונותיו — אף אם הם כשלעצמם נכונים — בשם נבואה, נענש בכל חומרת הדין. לא זו היתה כונתם של מפיצי השבתאות העיקריים (היו גם אנשים תמימים שמרוב תמימותם נתפתו). הם היו מושחתים ביסודם, והתנהגותם ומעשיהם יוכיחו. הם אף שינו את נבואותיהם חדשים לבקרים.

ר' יעקב ששפורטש

מן הנמנע לתאר את השבתאות מבלי לעמוד על דמותה ותפקידה של אישיות גדולה זו, אשר ידעה לבחון ולהכיר מראשית צעדיה את טיב התנועה ומחות אנשיה. לחינם ניסו לאחרונה חוקרים להשחיר את דמותו וליחס לו תכונות רעות, שהיו, כנראה, מנת חלקם של המחברים עצמם.

רבי יעקב ששפורטש נולד באורן שבאלג'יר בשנת ה'ש"ע — 1610 ונפטר ד' אייר תנ"ח — 1698. הוא היה בן לאחת המשפחות המיוחסות ביותר, דור אחד עשר להרמב"ן ז"ל. בגיל ילדות כבר נתגלו בו כשרונות גדולים. בגיל תשע (9) היה רב כוחו בתלמוד ובהלכה⁴⁰. בגיל כ"ד נתמנה לרב במרוקו. שש ערים קבלו את מרותו ושמרו מוצא פיו. שתיים־עשרה שנה כיהן ברבנות, עד שהעלילו עליו דברים שתכנם אינו ידוע לנו עד היום. הוא נאסר והשלטון הורידו מכס הרבנות.

37. ראה סנהדרין צ. קיימת דעה, שחנניה בן עזור, המוזכר בספר ירמיהו כנביא שקר, היה לפניו נביא אמת. מסיבה, שאין פה המקום להסבירה, הוא ניבא נבואה שלא צווה עליה. ראה חוברת "נביאי אמת" תשכ"ד מאת הרב י. אברהם וולף.
38. "מותר לשנות מפני דרכי שלום" (יבמות ס"ה); "בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשני" (בבא מציעא כ"ג); קדושין ל. בתוס' שם). ראה ירושלמי פאה פ"א ה"א; ויקר"ר ט, ט, "שדברו הכתובים לשון בדאי בשביל להטיל שלום...".

39. ראה סנהדרין ק"ב: כאשר ביקשה רוחו של נבות להתנדב להכשיל בשקר את אחאב (מלכים א' כב) אמר לו הקב"ה, "צא" ממחיצתי, שכן כתוב: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. למרות שהקב"ה רצה לפתות את אחאב, אך לא ע"י שקר.

40. ראה שו"ת "אוהל יעקב" סי' מ"א.

הוא הצליח אמנם להימלט מהכלא, אך ריחפה עלו סכנה פן ישיגוהו רודפיו.⁴¹ הוא נדד מעיר לעיר עד שהגיע לאמסטרדם. השלטונות התחרטו עד מהרה על כל שעוללו לו, כי הרגישו בחסרונו של האיש הגדול, שעשוי היה להביא תועלת גם למדינה. הם הזמינוהו לשוב למרוקו ובקשו להטיל עליו שליחות חשובה לספרד. הוא אמנם חשב לבצע את השליחות ולחזור לאירופה, אך יהודי סאלי שבמרוקו קיבלוהו בכבוד גדול ושכנעו אותו להישאר שם ולאחר שמילא את השליחות הדיפלומטית מינהו כחבר בית הדין. לאחר זמן מה פרצה שם מלחמה ורעב קשה שרר במדינה וסיבות רבות אחרות אלצוהו לעזוב שוב את מרוקו. הוא הגיע לאמסטרדם בתקוה להמשיך בדרכו לליוורנו, מקום שבחר למגוריו, אך אנשי אמסטרדם הפצירו בו להישאר בקרבם ועכבו את יציאתו והבטיחו לו משרה מכובדת. באותה תקופה תכנן ר' מנשה בן ישראל נסיעה לאנגליה, במטרה לשפר את יחס השלטון לעם היהודי והוא ראה ברבי יעקב את האיש הנכון לצרפו לשליחות זו. בבואם לשם הצליחו במשימתם, ור"י ששפורטש, כובד במשרת רב הכולל של אנגליה.⁴² מזלו לא האיר לו פנים גם שם (אולי היתה יד ההשגחה בדבר, למען יחזור לאמסטרדם ויעמוד בפרץ נגד השבתאות). מגיפה גוראה פרצה בלונדון. הוא עבר לגור להמבורג. שם הוזמן לשוב לאמסטרדם לנהל ישיבת "כתר תורה". לאחר מכן קבל משרת דיין בליוורנו וב-1860 חזר לאמסטרדם לנהל ישיבת "עץ חיים". אחרי מות חכם הספרדים, נבחר ר' יעקב ל"חכם העדה, ובתפקיד זה כיהן עד יום מותו.

ר"י ששפורטש היה גאון בתורה, חיבר שו"ת "אוהל יעקב" ו"עדות ביעקב", ספר דרשות "קול יעקב" (נשאר בכתב יד) וכן כתב את הספר "ציצת נובל צבי" על ש"ץ והשבתאות. מתוך חליפת המכתבים בינו ובין יתר גדולי ישראל בדורו, מבצבצים רחשי הכבוד ויחסי אהבה ששררו ביניהם. נוסף על ידיעתו בתורה נחשב בין גדולי בעלי הקבלה בדורו.

משום מה בחר בו ישעיה תשבי כקרבן לייחס לו כל תכונה רעה. הוא העפיל להררים התלויים בשערה, כדי להשחיר את דמותו. בין השאר הוא טופל עליו "שאיפת כבוד עזה ורגישות מופרזת לפגיעה כל שהיא בכבודו" ועוד פנינים מעין אלה. דבריו מבוססים על שתי תשובות של ר' יעקב לאחד הרבנים, שנוסחו בצורה חריפה במקצת.⁴³

14. ראה הקדמה של בנו לספרו, "אוהל יעקב".

42. הוא נסע עם ר' מנשה בן ישראל בשנת 1657 והושג הרשות ליהודים להתיישב באנגליה, וב-1662 נבחר לרב הכולל (ראה, "המאסף" 1788 עמ' 169).

43. "אוהל יעקב" סי' י"ז. ראה מבוא ל"ציצת נובל צבי", לישעיה תשבי עמ' ט"ז.

כל הבקיא אף במקצת בהלכה היהודית יודע עד כמה צדק בזה ר"י ששפורטש בתשובותיו. המדובר ברב שאול הלוי מורטירא⁴⁴, שרצה, כנראה, להפיס דעתם של חכמים נוצרים ופירסם הסבר על מאמר חז"ל⁴⁵ (שלא היה לרוחם של חכמים נוצרים מסויימים), בנוגע לעדים זוממים, שם נאמר: „לא הרגו — נהרגים, הרגו — אין נהרגים“. הרב שאול מפרש כך: לא הרגו (ביה"ד) לנידון — נהרגים העדים הזוממים בחנק. הרגו (ביה"ד) לנידון ע"פ עדותם והזומו — אינם נפטרים מן המיתה, אלא נהרגים במיתה אחרת — בסקילה. הסבר זה היה אולי ערב לטעמם של חכמי הנוצרים, אך הוא גוגד את ההלכה היהודית. (זה היה אולי נסיון מצידו לפשר בין שתי עמדות המנוגדות בהלכה זו. מצד אחד — דעת חז"ל כאמור, ומאידך דעת הצדוקים שרק אם נהרג הנאשם ע"פ העדות של העדים שהזומו — נהרגים העדים הזוממים⁴⁶).

דיני עדים זוממים שונים הם מכל דיני עדות ולא חלים עליהם כל הכללים של דיני עונשים. הם אינם צריכים התראה⁴⁷; הענשת עדים זוממים אפשרית רק בצוותא לשניהם, אין עד אחד נעשה עד זומם⁴⁸; העדים המזימים מהימנים עלינו מבלי להתחשב בדברי העדים הראשונים המזומים, אם כי אין כל הגיון להעדיף עדותם של המזימים על פני העדים הראשונים — גזירת הכתוב היא ולא ניתן להעביר דין זה תחת שבט הבקורת של ההגיון.

כמו כן קובעת ההלכה, שרק אם לא נהרג הנידון — נהרגים העדים הזוממים — אך אם הנידון כבר נהרג — שוב אינם נהרגים על פיהם⁴⁹. וזו כוונת המאמר:

44. הוא חיבר ספר על דרוש „גבעת שאול“ (חי 1596—1660). שפינוזה היה תלמידו.

45. מכות ה'; רמב"ם הלכ' עדות פ"ב, ה"ב.

46. מכות שם, דעה מסולפת זו של הצדוקים, שאם עדיין לא נהרג הנדון, לא נהרגים העדים שהזומו, הביאה את יהודה בן טבאי (בן זוגו של שמעון בן שטח בניהול הסנהדרין), להוציא להורג עד זומם בטרם נהרג הנידון ואחר ששמעון בן שטח חבירו הוכיחו, שאין עד יחיד נעשה עד זומם, קיבל על עצמו לא לדון שלא בנוכחות שמעון, וכל ימי חייו השתטח על קברו של אותו הרוג לבכות ולבקש מחילתו (שם, חגיגה ט"ז).

47. מכות שם; רמב"ם שם.

48. בבא קמא ע"ב; סנהדרין כ"ז; רמב"ם שם פי"ח, ה"ג. לפי ההלכה עשויים שני עדים להזים אף מאה עדים וכולם נהרגים על ידם. מעשית לא יצא אולי דבר זה אל הפועל, כי בבית דין של ישראל אין הורגים בנקל, אך זוהי ההלכה.

49. מענין הסברו של הרמב"ן, כי אדם שהוצא להורג ע"פ בי"ד, הדין דין אמת הוא: „שלא יתן ה' השופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי, כי המשפט לאלוקים הוא, ומה שבי"ד עושה הקב"ה מסכים על ידם“. ראה גם דברי הברטנורא על התורה בפרשה זו, כי אם נהרג את העדים לאחר שהנידון כבר נהרג, הרי ברור שמישהו נהרג על לא עוון בכפו, או הנידון הראשון ע"י עדות השקר או העדים על ידי השקר של עדי הזמה. ועוד מתוך נקמה עלולים תמיד להביא עדים

„לא הרגו — נהרגים, הרגו — אין נהרגים“, ובלשון מאוחרת: „כאשר זמם (לעשות לאחיו) — ולא כאשר עשה“. אין זו המסגרת המתאימה להרחיב את הדיבור על הנושא, אך דבר ברור הוא, שר'ב שאל לא ביטא נכונה את כוונת חז"ל במשפט זה. כי זו הלכה קבועה ועומדת מימות משה מסיני ולא ניתן לשנות תכנה בשל מורת רוחו של צדוקי בומנים קדומים או של חכם נוצרי ואפילו יהודי בימינו. כל רב בישראל הראוי לשאת תואר זה, היה אף הוא כותב אותם הדברים שר' יעקב ששפורטש כתב בתשובותיו. אך ישעיה תשבי אינו מרפה מקרבנו וקובע (על סמך מה?): „קנאותו ורתחנותו של ששפורטש (בעוד שכל המדיחים השבתאים יוצאים מתחת ידי המחבר כרבנים חזקים תמיד לתואר הגכבד „רב“, הרי רבי יעקב הוא בן בלי תואר, כביכול — „ששפורטש“ סתם) לא הצטמצמו בתחום הופעותיו הציבוריות אלא הקיפו וחדרו את כל הוויתו האישית האינטימית ביותר...⁵⁰ וזאת משום שר' יעקב ששפורטש ראה לחלוק על דעתו של אחד הרבנים, ר' יצחק נהר, בדבר הנהוג החדש של נשיאת כפים בכל יום או בכל שבת, מבלי ליטול רשות מפי תשבי.⁵¹

רבי יעקב ששפורטש מתגלה כאיש מורם מעם, בעל עין בוחנת וחודרת. עקבי בכל מעשיו ודרכיו, איש שהיה מוכן להקריב נפשו על קדוש ה' (בתקופת הגאות של תנועת השבתאות, ניסו לפגוע בו פיסית⁵²).

רבי יעקב היה הראשון שהכיר בטיבו של ה„משיח“ ו„נביאיו“. היו מחזות שרובו הגדול של העם נהר אחרי ש"ץ. רבי יעקב היה כמעט בודד במערכתו, כי רבים סנוורו מהילת הזוהר השדוף, ורק משנפקחו עיניהם הודו לו. אך שעה שהיו

להזים את העדים שגרמו להמית קרובם ואין לדבר סוף. יש טעם נוסף „משום זילותא דבי דינא“.

50. מבוא של תשבי ל„ציצת נובל צבי“. עמ' י"ח.

51. בגולה נהגו שהכהנים עלו לדוכן לברכת כהנים בימי חג בלבד. עם הופעת השבתאות החלו מאמיניו להנהיג מנהג ארץ ישראל ולהעלות את הכהנים לדוכן כל שבת. המנהג כשלעצמו יש לו בסיס הלכתי. הגאון מוילנא אמר שלא עמד לו כוחו, היה עובר מעיר לעיר ומכפר לכפר ומחזיר את המנהג לקדמותו לברך ברכת כהנים כל יום. ברם, לר"י ששפורטש היה גימוק כבד משקל להתנגד למנהג זה, היות ונתן השבתאי היה היוזם לכך. דבר דומה אנו מוצאים בהסבר על איסור הקרבת קרבנות בבמות על מצבת אבן: „ואע"פ שהיתה אהובה לו בימי האבות, עכשיו שנאה מאחר שעשוהו אלו חוק לע"ז“ (ספרי דברים ד', טז). בפרט ובמיוחד היה לו מקום לחששות שר' יצחק הנ"ל טעה בזמנו ואהד את ש"ץ. דעתו של ר"י, שאין לקבל מנהג אף שהוא טוב לעצמו, אם הוא יצא מאדם רע, נתקבלה ע"י גדולי ישראל (ראה הגהות ר' שלמה איגר יו"ד סי' רמ"ז ס"ק ח).

52. בפנקס קהילת המבורג רשום, כי בערב ט' באב תכ"ו הוחלט להטיל עונשים על „המדברים עתק על מלכנו ונביאנו“. ר"י בעצמו מזכיר פעמים רבות ב„ספר צנ"צ“, שסיכן את חייו.

כבולים בכבלי שגיונם, לא התחשב רבי יעקב בכך, שהוא מאבד את ידידיו הקרובים, ביחוד מן העדה הספרדית. הוא יצא חוצץ נגד דעותיהם, הטיפף להם מוסר והשתדל לפקוח את עיניהם.

רבי יעקב ששפורטש כרבי יוסף הלוי מליוורנו ואחרים, קבעו את עמדתם לגבי ש"ץ ותנועתו על סמך ההלכה הקבועה, שאינה ניתנת לשינויים. אדם מודרני עשוי להתפלא על גדולי ישראל אלה משום מה קבעו עמדה בלתי פשרנית על סמך דברים פשוטי ערך, לכאורה, שאמנם נגדו את ההלכה אך אין בהם משום עיקר. ובגלל דברים "פשוטים" כאלה התנגדו לזרם כביר שהתיימר להביא "גאולה" על ישראל. אולם דוקא מזאת למידים אנו, מה כוחה של ההלכה, כי הם השכילו להבין דרכה בראשית דרכם של ש"ץ וכנופיייתו, שהם מעורטלים מיהדות ותמורת טובת הנאה נכונים להשליך כל טובת העם מאחורי גוון וללכת אחרי אלוהים אחרים.

רבי יעקב ששפורטש הבחין עם הופעת ש"ץ וכיתתו גם בקרבת דעות בינם לנצרות, שאף הם התיימרו בנטילת סמכויות של האלוקות. משום כך הוקיע אותם בראשית צעדיהם בכל חומרת הדין.

הודות לרבי יעקב ששפורטש, יש לנו מושגים על קורות התקופה, מי תמך בשבתאות ומי התנגד לה, מי הצטרף עליה וחזר בו ומי שקע בה ללא תקנה. הוא אסף וערך את התעודות שבידו וחיבר אותם בספר, בלויית תיאורים והסברים קצרים, כדי להשאירן זכר לדורות. הוא העתיק גם את מכתביהם של ראשי השבתאים למרות דעותיהם המסולפות. הוא רצה לחסן את העם לבל יטעה עוד בעתיד, במקרה ויפיע טיפוס דומה לש"ץ ולנושאי כליו.⁵²

ר' יעקב ששפורטש דייק בפרטים עד קצה הדיוק ומסרם בצורה אוניקטיבית ממש (אוניקטיביות שונה מזו של שלום או של תשבי, המחפשים אחר נקודות שאין בהם ממש, כדי לטהר שרצים מצד אחד ומאידך להשחיר פני אישים כבירים). כפי שכבר הזכרנו בהתחלת הפרק, נחשבה אמו של ש"ץ ליצאנית, אך היות והיא מתה בטרם החל ש"ץ בפעולותיו השגעוניות, ולא היה עוד מקום לגבות עדות נאמנה על התנהגותה, דחה ר' יעקב ששפורטש בשל כך את השמועות וקובע: „ולא אחוש ללעז היוצא עליה. ח"ו חלילה לי מהאמין זה. וראוי הוא לעונש החושד אשה תחת בעלה".⁵³

בכך מתגלה בפנינו הגאון הזה כנקי כפים ובר לבב. הוא לא רצה לנצל

52. „ציצת גובל צבי" עמ' 358. בהשוואה לכאן ראה איך פינסקר חשד ללא כל אסמכתא גדולי ישראל מתקופת הגאונים (ראה פרק י' עמ. 249–250).

שמועה כדי לנגח אדם שלדעתו חובה היא לנגחו, כי האמת בלבד שימשה נר לרגליו. כל פילפוליהם של יי' תשבי ושל ג' שלום הבאים להמעיט את דמותו של ר"י ששפורטש אין להם על מה לסמוך.

השבתאות לפני הירידה

לאחר שש"ץ גורש מעיר מולדתו הוא נדד מספר שנים, התעכב בארצות שונות ובין השאר עלה ארצה פעמיים. משעמד ר' יעקב חגיו, רבה של ירושלים, על טיבו של ש"ץ, וראה את הפקרותו החל להצר את צעדיו. ביחד עם בית דינו הצליחו לגרשו מירושלים. נתן העזתי הגיב, כאמור, בחריפות ובכוח „נבואתו" הוריד את ירושלים מגדולתה והכתיר את עירו — עזה בסגולותיה. נתן, שהיה כנראה, המוכשר שבנוכלים אלה, הריץ מכתבים מצועצעים במיטב הסגנון לתפוצות הגולה, וקרא לעם להתכונן להתגלותו של המשיח. למרבה הצער נתפתו רבים לתעמולה זולה זו. תחילה נתפסו לה המוני העם, אולם עד מהרה טעו גם אחדים מגדולי ישראל בטיבה של השבתאות. רק לאחר שהתבררה להם האמת הם חזרו בתשובה וכל ימיהם עברו עליהם בצומות ובסיגופים לכפר על עוונם.

ש"ץ התכונן לחזור לעיר מולדתו איזמיר משם גורש בזמנו בחרפה — עטור נצחון, והוא הצליח להגשים מאוייו במידת מה. הוא הגיע לאיזמיר בראש השנה (10 ספטמבר 1665). בעיצומו של יום, בשעת תקיעת שופר, הודיעו לקהל מאמיניו על בוא המשיח. במוצאי החג התאספו חכמי העיר בביתו של ר' יהודה מורטירו לעיין בדינו של ש"ץ (כאמור, הוא נידון כבר שם שנים מספר קודם לכן ע"י ר' יוסף איסקפה, שעם שובו של ש"ץ, כבר היה זקן מאוד ולא היה כוחו עמו לפעול ולהשפיע). הם חידשו את פסק הדין כי בן מוות הוא, אך לא נמצא אדם שיהא מוכן או מסוגל לפגוע בו, מפחד מאמיניו הרבים. שבתי צבי חשש גם הוא לנפשו — אולי נזכר במלקות שהולקה בפעם הקודמת — ועזב את העיר. אך השפעתו גדלה מיום ליום. ב-5 לדצמבר אותה שנה חזר לאיזמיר לחוג את ימי החנוכה והחל לנהוג ביד חזקה כלפי מתנגדיו. בבית הכנסת של אחד ממאמיניו, משה גאלאנטי, לעג אחד מן המתפללים, חיים פניא, על חלומותיו המטורפים של ש"ץ. שבתי צבי צוה לגרשו בכוח מבית הכנסת. המתפללים סירבו לקיים דבריו וסגרו את בית הכנסת בפני אנשים שלא נמנו על המתפללים הקבועים. ש"ץ צוה על אנשיו להביא כלי עבודה ולפרוץ את הדלתות מבלי להתחשב שזה היה בשבת. משפרצו ש"ץ ואנשיו אל בית הכנסת לא מצאו שם

איש. המתפללים ברחו בעד החלון. משמצא עצמו בקרב מאמיניו, הוא הוציא ספר תורה ונשבע שהוא משיח.

ככל שגדלה תנועתו רבתה גם חוצפתו של ש"ץ. הרב הכולל ר' אהרן לפפה שרצה להחרימו, הוסר מכנו, ובמקומו מונה אדם שהיה נוח יותר לתנועה. סופרו ומזכירו האישי, שמואל פרימו, שש"ץ הביאו מירושלים, הפיץ בתפוצות מכתבי התעוררות. ש"ץ היה למושל בלתי מוכתר ומאמיניו מלאו את רצונו ללא היסוס. אנשים נכבדים מסרו לו את בנותיהם הצעירות לעשות בהן כרצונו⁵³. התנהגותו ומעשיו, מעשי הפריצות ועוד, עוררו גם את חמת השלטון. הקאדי המקומי, שקיבל שלמונים משבתי צבי בשבתו באיזמיר, נסע בעצמו לקושטא ליישב את הבעיה, אך הוזיר נזף בו וציוה לאסור את ש"ץ. לקאדי לא היתה מעתה כל ברירה, הוא אסר את ש"ץ והוא הובל כבול בשלשלאות של ברזל לקושטא. האניה יצאה ב 1 לדצמבר 1665 והגיעה לחוף הדרדנלים רק ברביעי לפברואר 1666. האיחור חל בשל הסערות העזות שפגעו בהם בנסיעתם. לבסוף התקלקלה האניה ומשהוצרכו לתקנה הורדו הנוסעים. ש"ץ הובל בעגלה עד לכפר ע"י קושטא, מאמיניו באו להקביל את פניו שם, אך הם התאכזבו בראותם את השומר סוטר על לחיו של משיחם.

שעה שנחקר ע"י הוזיר הכחיש ש"ץ את כל הסיפור על אודות משיחיותו, והעמיד פנים כחכם ירושלמי האוסף נדבות. הוזיר קבע שבכל זאת יש להחזיקו במאסר, אך עוזריו הנוכלים הפיצו שמועות על נסים ונפלאות שחולל ש"ץ בפני הוזיר.

53. גאלנטיס (GALANTE) עמוד 86, 97 מספר על בתולות שנמסרו לש"ץ וזה החזיקו זמן מה ושלחן לביתם. ר' אברהם קונקו שמרוב תמימותו ציטט הרבה אגדות פלאיות של השבתאים עד כי בתקופה האחרונה החלו החוקרים לייחס לו כי נטה להאמין בשבתאות, כותב בזכרונותיו על שבתי צבי, שבימי שבתו במבצר, היו לו שבעים נערות צעירות, בחצר הבתולות. אף אם נניח שמספר זה מוגזם הוא, הרי ידוע שהפריצות היתה אחת התופעות הבולטות של הכת. השבתאים מספרים ברמז שבהיותו בקושטא „עשה אדוננו דרך תקוני העליונים עם נערה מאורסה, אשר לו יעדה, והעטיפה בעטיפת הישמעאלים“. הארוס התלונן בפניו שהוא גוזל ממנו את ארוסתו, שלדבריו כבר הרתה לו. ש"ץ ענה לו: אעפ"כ אציל הכבשה ממך. ש"ץ אמנם נשבע לאברהם יחיני שלא נגע בה (ויתכן שדבריו אמת היו — ראה לעיל הערה 9, 11). הנערה ילדה אח"כ בן והתורכים ייחסוהו כבנו של ש"ץ. א' יחיני כתב לנתן העזתי: „קלסתר פני הילד כפני אביו הארוס ממש, מוסכם בפי כל רואה אותו יום יום“ אבל ביחס לשלטונות טענו שבנו של ש"ץ הוא „וכך מוכרחים לומר“ (ראה „שבתי צבי“ עמ' 754). ב„תורת הקנאות“ עמ' 41 מביא שאף לתורה העלה שבע נערות במקום שבעה קרואים. אחרים כותבים עוד יותר על סטיות משונות, שהיו לש"ץ וכמובן שמאמיניו השתדלו לחקותו.

מוזכירו שמואל פרימו ניצח על המלאכה. דבר זה חידש משלוח מתנות שהיה בהם כדי לשחד את הסוהרים. הנוכלים הפיצו שמועה, כי הוא נידון ע"י השלטונות למות, אך מחמת הפחד מפניו הם נמנעים מלבצע את גזר הדין. למעשה לא נידון ש"ץ כלל כמורד במלכות, כי טענתו שהוא עני ירושלמי התקבלה על דעתו של (משנה) הוזיר.

רבים נהרו אליו לבקרו והשתדלו אצל השלטונות להקל על מעצרו. לבסוף החליטו השלטונות להעבירו למבצר אחר על חוף הדרדנלים, "קיליט איל בחר" (מפתח הים). השבתאים קראו למבצר זה "מגדל עוז".

הוא הובא למבצר בערב פסח (תכ"ו), ובו ביום צוה לאנשיו לשחוט כבש כקרבת פסח. הם צלוהו על חלבו ואכלוהו. תמורת שוחד הוקצה לו חדר מרווח והוא הורשה מעתה לקבל אורחים. כל אורח חייב היה לשלם לממונה על המבצר דמי-לא-יחרץ בסך 15 גרוש.

עם היותו אסיר — אמנם בתנאים טובים — גדלה השפעתו כמשיח וכגואל העולם. בשגיונו שגדל מיום ליום שם עצמו לאלוהי העולם ולשם כך צירף את שמות ה' לשמו.

הוא ביטל את הצומות ולאחר מכן החליט גם להחליף יום השבת. אולי חשב בזה לפלג את היהדות ולהרחיב את השבתון השבועי. כיון שהמוסלמים שובתים ביום הששי, היהודים — בשבת, והנוצרים — ביום ראשון, קבע ש"ץ את השבת ליום שני. הוא התחיל בכך בכ"ג בתמוז תכ"ו וקרא לאותו יום בשם "שבת גדול". הוא וחבורתו ערכו שם הילולות וחגגאות גדושות מעשי פריצות וש"ץ השתתף בהן עטור תפילין על ראשו.⁵⁴

התעמולה של נוכליו עשתה פרי, שמו הלך לפניו בכל ארצות אירופה. ר' ישעיה בן הט"ז ואחיו חורגו ר' ליב (שהתפרסם לאחר זמן כגאון בעל "שאגת ארי") שני צעירים מוכשרים אלה החליטו לנסוע אליו ולתהות על קנקנו. ש"ץ היסס רבות אם לקבלם, הוא פחד שלא יצליח לעמוד במבחן במדה וירצו לשוחח בענייני תורה וקבלה. אברהם יחיני בהיותו מוכשר ובר אוריין (ונוכל) הציל את המצב. הוא שוחח אתם רבות והשתדל להכינם לקראת השיחה עם ש"ץ. הם הגיעו למבצר באותו יום שני שש"ץ הפכו ל"שבת גדול", הם הצליחו בקושי להשיג אצל

54. "תורת הקנאות" עמ' 53. גם מקורות זרים מאשרים את הפריצות ששררה במבצר זה. גאלאנטיץ (GALANTE) עמ' 94, 106; RYCAUT עמ' 213; ראה "שבתי צבי" עמ' 5—564. כנראה גם אשתו שרה לא הסתפקה עוד בכבוד שזכתה כמטרוניטא וחזרה למקצוע העתיק שלה ולקחה חלק במעשה הפריצות. כעבור זמן מה ילדה בן, למרות מגבלותיו של ש"ץ (ראה לעיל הערה 9, 11 והערה 16).

יהודי מזון תמורת כסף. שמואל פרימו מזכירו של ש"ץ, ניצח על המלאכה בכל הקשור עם בקורם של שני גדולים אלה. כאשר נכנסו לש"ץ קבלם בפנים זועפות. על שאלתם, ענה המזכיר, שכנראה, הרגיש בהם ש"ץ, שחיללו שבת (יום שני), הם הודו שאמנם כן עשו. לאחר מכן קבלם ש"ץ בסבר פנים יפות ובכבוד מלכים. בדעתו שכן קטן, מחמד עיניו של הט"ז, נהרג בצורה אכזרית, ניצל ש"ץ עובדה זו, וכתב מכתב לבעל הט"ז, שהוא (ש"ץ) ינקום את נקמתו וכו' ושלח לו כותונת כמתנה ובקש „הנביא ר' נחמיה ימהר לפני בצהלה ורנה”⁵⁵.

ר' נחמיה זה, שש"ץ הזמינו, הוא אשר הביא את מפלתו של ש"ץ. הרבה לא ידוע על ר' נחמיה זה⁵⁶. מעדויות מקוטעות, משתמע שר' נחמיה היה איש תמים ותמהוני והוזה הזיות. בתקופת גלוי ה„משיח” ו„נביאים” כה רבים, החלו השבתאים ליחס גם לר' נחמיה נבואה.

תוך זמן קצר (ד' אלול תכ"ו), הגיע ר' נחמיה למבצר בו ישב ש"ץ. שלושה ימים ניהלו ביניהם שיחות. כנראה, העליב ר' נחמיה את ש"ץ ומאמיניו רצו לפגוע בו וזה הציל את נפשו בזעקו לעבר כהן דת מוסלמי, שהוא מתאסלם וזקוק

55. „ציצת נובל צבי” 48ב. לא בכל התעודות מופיע משפט כזה כסיום מכתבו של ש"ץ (תוה"ק ח ע"ב). קשה מאוד לברר אמת בתקופה שדמיון ומציאות שמשו בעירוביה ונוספו על כך גם זייפנים מקצועיים, כאלה שסונוורו מהשבתאות ולטובתה זייפו מכתבים וכאלה שעשו זאת לשם בצע כסף, כי מכתבים מעין אלה היו לסחורה עוברת לסוחר. רבנים לחמו נגד תופעה זו בכל כוחם. הם אף גילו בית מלאכה מיוחד לזיוף מכתבים (ראה דה לה—קרואה עמ' 256). אך ייתכן שלאחר שכן הט"ז ואחיו חורגו ר' ליב, שני בכדי הב"ח, חזרו לפולניה, תכננו את נסיעתו של ר' נחמיה, כדי להכשיל את ש"ץ. התאריכים מתאימים להנחה זו. הם בקרו אצל ש"ץ ב-כ"ג תמוז, ר' נחמיה הגיע לשם ב-ד' אלול אותה שנה.

56. הוא אינו נחמיה חיון כפי שכותב רוזניש ב„אוצר ישראל” כ"י, עמ' 55. חיון נולד ב-1655 או אף לאחר תאריך זה והוא—היה בן 11 בלבד ב-1666. על חיון ומעלליו ראה להלן בפרק זה. על נחמיה זה כותב ר' יוסף הלוי, דרשן בליוורנו, „והוגד לנו נאמנה ע"פ מגידי אמת שנמצאו במבצר גאליפול שהחכם מפולניה, שהמיר דתו לשם שמים היתה כוונתו... ונתיירא שמא יהרגוהו, לכן המיר כדי לגלות הדבר שלא תתפשט נגע הצרעת וירעו לנו מצדוק ובייתוס. כן כתבו לנו מאיזמיר, אעפ"י שאין די בזה להמיר דתו ולפנות עורף אליו ית' מ"מ אומרים לש"ש נתכוון וכבר הלך לו לארצו” (מכתבו מיועד לר"י ששפורטש, מובא צנ"צ עמ' 107ב). ר"י ששפורטש מעיר: „ולאחר זמן באו אנשים מפולין וראו את ר' נחמיה בפולין ושאלוהו על זה הענין ולא היה משיב להם כלום, אבל היה אומר להם: קוו למשיח האמיתי ולא לזה. ולא נתן טעם להמרתו ולא הגיד להם כלום. אבל אמרו שהיה מתנהג ביהדות וכשרות וחסידות מרובה ושכל מה שעשה מההמרה לא היה כי אם ג' ימים לאחר שיצא מן המבצר ותכף שם לדרך פעמיו ובא לארצו” (שם דף 108א). לפי כל הסימנים החל נחמיה חיון להתעסק בשבתאות לאחר מותו של ש"ץ, בעוד שר' נחמיה מפולין ביקר אצל ש"ץ והיה הגורם או אחד הגורמים למפלתו.

להגנתו. התברר שהוא לא היה כה תמים כפי שחשבוהו, הוא פנה לקושטא ולאדריאנופול (בירת הממשלה המרכזית בעת ההיא), שם הוצג בפני ראש העיר — העולם ועל החיים הסוערים שאנשיו מנהלים שם ללא הפרעה מצד הממונה על מוסטפה. הוא גילה לו כל המתרחש במבצר ועל חלומותיו של שבתי צבי לכבוש את המגדל. דבריו מצאו סמוכין בתלונה דומה שהוגשה מקודם על ידי מוסלמי.

לא ידוע אם השלטונות הסתפקו בשני דוחות אלה או שבדקו את המצב לאמיתו. בין כך ובין כך יצאה פקודה להביאו לאדריאנופול להראות את כוחו, ובי"ג אלול תכ"ו (14 לספטמבר 1666) הובא לשם. רופא מומר יהודי התקשר עם ש"ץ ושאלו אם הוא מסוגל להראות נס או פלא. כאשר קיבל תשובה שלילית, הוא יעץ לו להתאסלם אם ברצונו להציל את חייו. ב־16 לספטמבר (1666) הובא לפני השולטן מוחמד. כאשר ש"ץ נוכח לדעת שלא יעלה בידו להוליכו שולל בטענות כוזבות שהחל בהן, הוא החליט לקבל את עצתו של המומר, זרק את כובעו על הרצפה, ירק עליה כאות פרידה מהדת היהודית והודיע על רצונו להתאסלם ובקש את חסות השולטן. צעד זה היטה את הכף לזכותו. שמו הוסב ל"איפנדי מוחמד" והוא זכה גם בתואר כבוד "קאפוני באשי-איטראק" (שומר הסף). באותו מעמד המירה גם אשתו שרה את דתה.

אם כי היה מקום להניח שהתאסלמותו תשים קץ לשגעונותיו, התברר עד מהרה שאנשים יראים בלבד שטעו בו נסוגו והתחרטו על העבר, אך המונים קיבלו את הסבריהם של ה"נביאים" הנוכלים, שהעמידו את כל כוחותיהם הריטוריים להסברת החשיבות שבהמרת הדת. מאות אנשים (כ-300) המירו דתם בעקבות רבם וש"ץ התפאר בפני השלטונות המוסלמים בעשיית נפשות לדתם. הוא ביקש אוטונומיה שלטונית על מחוז אחד ותמורת זה הבטיח להכניס את כל היהודים תחת כנפי האיסלם. הוא גם הלשין על היהדות וחכמיה, שהם אילצוהו להכריז על עצמו כמלך ולמרוד בשולטן. רק התערבותם של יועציו ואמו של הווזיר מנעה אסון מעם ישראל.

ש"ץ לא הצליח להחזיק מעמד זמן רב, מקורביו אמנם התאסלמו, אבל התנהגותו שלו ושל אנשיו לא מצאה חן בעיני השלטונות והם החליטו להרחיקו לקושטא. שם שהה כשלוש שנים, אך שוב החל לחזור על שגעונותיו⁵⁷. אז החליטו השלטונות להרחיקו למקום מבודד באלבניה מקום שאין שם יהודים. הוא

57. בתלונה מוסלמית שהוגשה נגד ש"ץ בשבתו בקושטא, מסופר, שהוא יושב עטור בתפילין ושר פזמונים בחברת נשים מעורטלות וסואבי יין (,"מעשי המשיח וחידותיו" סי' ז' ; "שבתי צבי" עמ' 755).

ישב שם כחמש שנים ולבסוף חלה בחולירע ומת ב-1675. יש אומרים שהוא מת בעצם יום כפור באותה שנה ולפי צוואתו נקבר באותו יום ע"י מוסלמים. רק כשנה לאחר מותו החלו השבתאים לפרסם דבר פטירתו, כה רבה היתה המבוכה, שמשיחם שייחס לעצמו אלוהות, מת.

ש"ץ מת וירד אלי קבר בודד וערירי⁵⁸, אך רעיונותיו המסולפים והמטורפים הוסיפו להטריד את העם במשך שנים רבות. רובו הגדול של העם אמנם עזבו בשנים האחרונות לחייו לאחר שעמד על טיבו, אך אנשים מפוקפקים שכל האמצעים היו כשרים בעיניהם להשגת טובת הנאה כלשהי, ניסו לא פעם להחיות את רעיונות ש"ץ.

חיון נחמיה

חיון נחמיה היה אחד מאלה שניסו לנצל את השבתאות למטרות אישיות וגרם דאבון לב לגדולי ישראל בדורו.

חיון נחמיה נולד בעיר סאראיבו שבבוסניה למשפחה ספרדית. שנת לידתו אינה ידועה, מניחים שהוא נולד ב-1655 ונפטר בצפון אפריקה ב-1730 (?). נחמיה היה נער מוכשר, אך יחד עם זאת היה ערמומי, נוכל ובעל יצרים סוערים. בעודי צעיר לימים פיתה עוזרת נכרית בעירו ובעצם יום השבת לקח שני סוסים וברח אתה. בניו של בעל-הבית הצליחו להשיגו ולהחזירם. לא ידוע אם מסיבה זו או אחרת עברה משפחתו לארץ ישראל, שם הוכנס הנער לישיבה בחברון. הוא הצליח בלימודיו אך לא תיקן את מידותיו ותכונותיו. בהיותו בן י"ח חזר לארץ מולדתו ונשא אשה ועבר לגור ביון. שם הצליח להוליד שולל את ר' אהרן פרכיה, רבה של סלוניקי, אשר מינה אותו לרב בעיירה סמוכה אושקופ. בשל טבעו הסוער לא היה מסוגל לשבת במקום אחד ומיד החל בנדודיו. הוא עבר לצפת, שם מנוחו לשד"ר (שליח דרבנן) — לאסוף כספים בארצות הגולה עבור עניי הארץ ויצא

58. ש"ץ נשא מספר נשים וכפי הנראה לא היו לו ילדים מאף אחת מהן. אחרי מות שרה ה, "מטרוניתא" נשא לאשה בת רב סלוניקאי שנמנה על מאמיניו. היה לה אח קטן, יעקב קירידו. השבתאים הפיצו שמועות כזב, כי ש"ץ קם מקברו ואימץ לו לבן את הנער אשר נועד להיות יורש עצר. ועד מיוחד, עליו נמנו אבי הנער והאלמנה, קיבל על עצמו ניהול המלוכה בשמו. כנופיה זו החליטה שהגאולה תבוא רק אם העולם יהיה כולו חייב, לכן קבעו, כי זנות, מעשה פריצות, החלפת נשים וכיוצא מקודשים ע"י המטרה העליונה. כל אלה המירו את דתם והמשיכו גם בטכסים מיוחדים. כך נוצרה הכת הידועה, "דונמה", ששרידיה נשתמרו עד לתקופה האחרונה. ראה להלן, "כת הדונמה".

בשליחותם למצרים. הוא לא החזיק מעמד גם בעבודה זו, ועד מהרה התחילו להתגלות מעשיו המבישים.

בנדודיו התיידד עם שבתאים, ביניהם סופרו של ש"ץ שמואל פרימו. הוא קיבל מידם קונטרס „רזא דמהימנותא“, שהשבתאים יחסוהו לש"ץ. למעשה חיברו אחד מעורריו, אולי נתן העזתי (ש"ץ לא היה מוכשר לכך). נחמיה חיון התחיל ליחס את הקונטרס לעצמו, בהפיצו שמועה שחיברו על פי גלויו של המלאך מטט'. הוא הוסיף עליו שני פירושים, „עוז לאלוקים“ ו„בית קדש הקודשים“, ושינה את שמו ל„מהימנותא דכלה“, ובכל מקום בואו ביקש עזרה להדפיס את ספרו. הוא ניסה ידו במלאכות רבות, כך היה דרשן, מלמד, סוחר וגם שם עצמו כ„נביא“. הוא שילב בדרשותיו על עניני קבלה שירי עגבים. גם בראש ספרו „רזא דיהודא“ הציג שיר עגבים שתורגם מאיטלקית „מרגניתא היפיפיה“. המענין שבדבר, שאף על ספרו זה הצליח להשיג הסכמת רבני ויניציה (תע"א) ⁵⁹.

לנחמיה היה קסם אישי רב והצליח להטעות רבים וגדולים, אבל לא במשך זמן רב. יחידים בלבד עמדו מיידית על טיבו, כגון הגאון בעל ה„חכם צבי“ ור' יוסף אירגס בעל „שומר אמונים“.

חיון נחמיה נדד ממקום למקום ובדרכו הגיע לפראג ומצא אוזן קשבת אצל הגאון ר' דוד אופנהיים, אשר נתן לו הסכמה על ספרו „דברי נחמיה“. חיון העביר את ההסכמה בלי ידיעת נותנה לקונטרס שלו „מהימנותא דכלא“. ר' דוד עזב באותו זמן את ביתו ושהה מחוץ לעיר. בנו ר' יוסף אופנהיים (חתנו של ר' שמשון ורטהיימר — מגדולי העשירים באירופה בעת ההיא) וחתנו ר' חיים יונה תאומים, הקצו לחיון חדר בארמון אביהם. חיון לא סיפר על מוצאו ועל ההרפתקאות שעברו עליו. הוא הופיע כיליד צפת תמים ובעל קבלה. היו לו מושגים רחבים בתורת הנסתר והוא פנה לגאון והצדיק ר' נפתלי כ"ץ, בעל „סמיכות חכמים“ וביקש ממנו הסכמה על הספר המזויף „מהימנותא דכלא“. ר' נפתלי כ"ץ, שהתרשם מאוד מאישיותו, עבר על מספר גליונות שחיון הכין במיוחד בעבורו ומסר בידו הסכמה ⁶⁰.

59. באיזמיר נרדף על צווארו ע"י ר' בנימין הלוי (שימש ברבנות יחד עם ר' אליהו הכהן בעל „שבט מוסר“) אם כי כעבור זמן, היתה בידו הסכמה מכמה רבני עיר זו. חיון ברח לירושלים אך גם שם נרדף ע"י ר' אברהם יצחק ראש הרבנים שם (ראה ערכו ב„שם הגדולים“ להחיד"א). חיון עבר לליוורנו וגם כאן לא מצא מנוח כי הרב ר' יוסף אירגס בעל „שומר אמונים“ הכיר מיד את טיבו ורק בהגיעו לוויניציה החלה ההצלחה להאיר לו פנים.

60. ר' נפתלי כ"ץ היה מגאוני דורו ומגדולי המקובלים, בעל השפעה כבירה בעולם התורני בדורו ובדורות שלאחריו. גאוני עולם הרכינו ראשם בפניו. הבעש"ט

משהשיג חיון הסכמה זו, הפיץ שמועה שמלאכים מבקרים בביתו והם משרתים אותו אישית. הוא התיימר כי הוא משיג נבואה כמשה רבנו ואף עולה עליו בדרגתו. הוא הוסיף שהוא מתכתב עם אליהו הנביא כאיש עם חבירו, הוא לא היסס לספר זאת אף לר"נ כ"ץ עצמו, אך יחד עם זאת לא בחל גם בתענוגי עולם הזה.

ר' נפתלי כ"ץ שהיה אותה שעה אורח בלבד בפראג, לא היה עוד בידו הכוח כבימי שבתו על כס הרבנות, להחזיר את ההסכמה שנתן, אם כי התחרט על כך סמוך לנתינתה. הוא ניהל משא ומתן עם אלי' טארגון, מזכירו של חיון, להוציא ממנו את ההסכמה, אך לא הצליח בדבר, הוא רק הצליח להיודע ממנו על טיבו של חיון ושל עצמו.

חיון השתוקק להדפיס את ספריו עם ההסכמות שהוציא במרמה, אך יצר הנדודים התעורר בו שוב. הוא עזב את פראג ואת בית משפחת אופנהיים ובדרכו מצא מין את מינו ונתקל בשבתאי לשעבר, ליבלי פרוסניץ, שר' דוד אופנהיים והמהר"ם א"ש החרימוהו בזמנו⁶¹. לאחר שהוחרם העמיד פנים כבעל תשובה, ואולי אף התחרט בכנות על מעשיו, אך משנפגש בחיון הנוכל שינה שוב את טעמו. ייתכן שחיון עוררו לכך. חיון אמר, שיש עמו „ראי מופתי“, בו הוא בוחן כליות ולב. הוא בדק בראי את ליבלי ולמחרת קבע שנפש קדושה מקננת בו, וכל מה שאמר לפני שהוחרם, היה אמת. ליבלי החל שוב להופיע כנביא השבתאות, אם כי ש"ץ מת עשרות שנים לפני כן. שבתאים רבים לשעבר כאילו התעוררו לתחייה. ר' נפתלי כ"ץ נרעד עד עומק נפשו בבואו בחורף תע"ג לברסלוי (שלזיה התחתית), בראותו כי רבתה שוב השפעת השבתאות בעקבות מעשיהם של חיון ופרוסניץ. בדרכו עבר ר' נפתלי כ"ץ דרך ברלין ובליל שבת ניגש אליו חיון בבית הכנסת לתת לו שלום. ר' נפתלי לא החזיר לו שלום וחיון הרגיש מיד, כי כלתה אליו הרעה. הוא לא בא עוד לבית הכנסת ועבר לדור בביתו של גוי. הוא מצא פתח לעזרה ע"י משפחת ליברמן שניהלה ריב עם משפחת מגנוס. לשתי המשפחות היו מהלכים בחצר המלכות, לאחת היתה השפעה על המלך ולאחרת — על יורש העצר.

איחל לעצמו, שיצליח לכתוב קמיעות כמו ר' נפתלי כ"ץ. עקב סיבות שונות נאלץ לעזוב את פוזן מקום שם היה רבה הראשי והגיע לפראג ושם הכיר את חיון שהיה עטור תהילה. באחד ממכתביו של ר' נפתלי ל„חכם צבי“ (הם פורסמו ע"י פרופ' קויפמן ב„תהלה לדוד“) הוא כותב שהחומר שהוא ראה לפני ההסכמה היה חומר מעולה.

61. ראה „תורת הקנאות“ לר' יעקב עמדין, עמ' ע"א.

בערמומיותו ידע חיון ניצל סכסוך זה ובעזרת משפחת ליברמן הצליח להדפיס ספריו ולהפיצם בהמבורג ובאסטרדם. ר' נפתלי לא היה יכול לצאת בחריפות בגלוי נגד חיון, שנהנה מחסות המלך בעזרת משפחת ליברמן, אך בבוא חיון לאסטרדם נתקל שם בהתנגדות חריפה.

כאשר הגיע ספרו לידי של הגאון ר' צבי הירש הידוע בשם „חכם צבי“, הרגיש הלה מיד כי מספריו נודף ריח מינות ושבתאות ופרסם זאת ברבים. חלק מסויים בגילוי פרצופו היה גם לגאון ר' אברהם יצחקי (1661 — 1729) נכדו של הגאון ר' אברהם אזולאי, שבא בשליחות קהילת ירושלים לערי אירופה, ולתלמידו ר' משה חגיו. שניהם הכירו את חיון מימי שבתו בירושלים והם גלו את קלונו ברבים. הם עזרו ל„חכם צבי“ בהכרזת חרם על חיון.

חיון אשר הפסיד במשחקי קלפים את כספי פדיון הספרים, הצליח שוב להתאושש. הוא ניצל שוב את עובדת קיומן של שתי עדות ספרדית ואשכנזית והיותו „חכם צבי“ שהחרימו, היה רב העדה האשכנזית, הוא פנה לר"ש אאיליון רב העדה הספרדית וביקש את חסותו.

ר' שלמה אאיליון (1664 — 1728) נטה בצעירותו לשבתאות והיה מקורב לפילוסוף קירידי ולפלורנטיין, שהיו ידועים במעשי הפריצות שלהם⁶². ר' שלמה התחרט על מעשיו ועבר לצפת, שם המשיך בלימודיו, ולאחר זמן (6 יוני 1689) נבחר לחכם העדה הספרדית בלונדון. רבים מבני הקהילה התנגדו לו עקב עברו⁶³ ולפיכך היגר לאסטרדם, שם הוכתר לדיין הקהילה הספרדית.

כאשר בחרה העדה האשכנזית לאחר מכן ב„חכם צבי“ לרב העדה, ירדה קרנו של ר' שלמה אאיליון. גאונותו וצדקתו של „חכם צבי“ האפילו על ידיעותיו של ר' שלמה, דבר זה גרם במקצת לפירוד לבבות. חיון ניצל זאת ובלשונו השנונה הצליח לשכנע את ר"ש לעמוד לצדו, כי מדובר כאן בכבוד ספרדי. חיון הפך את בעיתו לבעיית העדה הספרדית. אנשי העדה החלו להציק להגאון „חכם צבי“, כי חיון הגיד להם שברצונו של „חכם צבי“ להוריד את קרנם של הספרדים ולהרים את כבוד האשכנזים. העדה הספרדית עם רבה ר' שלמה הגישו קובלנה לשלטונות נגד „חכם צבי“, המחלוקת גברה וה„חכם צבי“ נאלץ היה לעזוב את כס הרבנות באמסטרדם בחודש טבת תע"ד.

כל גדולי הדור, לרבות רבנים ספרדים, יצאו בכרוזים בזכותו של „חכם צבי“.

62. ר' משה חגיו מטיל אשמה גם על ר"ש (שבר פושעים" סי' ל"ד).

63. ר"ש אאיליון פנה אז במכתב לר' יעקב ששפורטש, החכם הספרדי מאמסטרדם הלוחם העיקרי בש"ץ, ותיאר לפניו את מצבו הקשה ללא נשוא בלונדון („אוהל יעקב" סי' ס"ט).

צבי" והחרימו את חיון בחרמות מסמרי שער. ר' נפתלי כ"ץ עבר לברסלוי, משם יכול היה לצאת בגלוי נגד חיון. ר' נפתלי כ"ץ ורבי יוסף אירגס, כל אחד בנפרד עם בית-דינו, החרימו את חיון ואת עוזריו וכל הבא אתו בקשר. הגאון ר' יהודה בריאל רבה של מנטובה, עשה כמוהם ופירסם את כל נכלי חיון שנודעו לו. ר"ש איליון עדיין המשיך להגן על חיון. ברם, האמת החלה להתגלות ורבים החלו להתרחק מחיון. גם ר' שלמה אאיליון הרגיש חיש מהרה בטעותו הגסה והתחרט על תמיכתו בו וסירב להוסיף לראות את פניו. חיון פירסם חוברות בהן התקיף בצורה גסה את ה"חכם צבי" ואת ר' נפתלי כ"ץ, אבל שני אלה, חרף בעיותיהם האישיות הקשות והמסובכות, הקדישו את כוחם לבער הרעל שהפיץ חיון ולהכהות את העוקץ שבארסו.

חיון היה שוב לנע ונד ובכל מקום בואו לא מצא מנוח לכף רגלו. הוא נרדף מעתה ע"י העדה האשכנזית והספרדית כאחד. בבואו לקושטא הצליח לשכנע את הוזיר הגדול לתת בידו צו, המחייב את החכם באשי להתיר את חרמו. שלושת רבני קושטא התירו ע"י כפיה ואונס את החרם, בתנאי שלא ילמד תורת הקבלה, לא ידרוש ברבים ולא ידפיס ספרים. חיון נשבע על כך וחזר לאירופה והפר מיד את שבועתו. מצבו הלך ורע עד כי רעב ללחם. במצוקתו איים להמיר את דתו אם לא יתנו לו כסף, אך דבריו לא עשו עוד רושם, והוא עבר לצפון אפריקה ושם מת. בנו, אשר המיר את דתו ברומא, כתב דברי שטנה על עם ישראל ועל תורתו.

במסגרת מצומצמת זו יקשה למסור פרטים על כל "נביאי השקר" שפעלו בעת ההיא, ואפילו תיאור מלא של אחד מהם. מעלליו של כל אחד מהם יכולים לשמש חומר לכתיבת ספר שלם, ואמנם נכתבו ספרים רבים על אודותיהם. בחרנו רק במפורסמים שבהם, הבאים ללמד על היתר. מסרנו פרטים שנראו בעינינו חשובים וקרובים לאמת. האמת המוחלטת גלויה לפני היודע תעלומות בלבד, ואילו האדם דן רק לפי ראות עיניו ומשמע אוזניו. מפאת זה נזהרו גדולי ישראל למעט בכתיבת היסטוריה כדי לא לפגוע ח"ו באמת.

כ ת ה ד ו נ מ ה

עם שנעקר חיון מן השורש דעכה למעשה השבתאות, אם כי שרדו שרידים, אשר בסתר לבם הוסיפו לקנן דעות מסולפות בעיני הגאולה. ברם, כפי שכבר

הזכרנו לעיל, משמת ש"ץ נתמנה גיסו לממלא מקומו. הוא שלט על כת קטנה שכל חבריה המירו דתם אך הוסיפו לשמור על זהותם המיוחדת שהיתה במהותה פריצות.⁶⁴ הגיס הקטן ששינה את שמו מיעקב קידירו ליאקב אפנדי, היה לראש הכת שהתאסלמה לאחר שאחותו⁶⁵ (היא אלמנתו של ש"ץ) הכריזה עליו כבנה שילדתהו לאחר שש"ץ קם מקברו. לאחר מכן הסתגרה עם את זה בהיותו כבן ט"ו שנים וחיה אתו חיי אישות וילדה לו בן.⁶⁶ לאחר שיאקוב גדל ונשא אשה — מת בדרכו כ"עולה רגל" למכה, ובנו ברכיה מילא את מקומו. הכת מנתה בזמנו כמה מאות איש בלבד. היא התרכזה בעיקר בקושטא, סלוניקי ואיזמיר. משמת ברכיה ולא הותיר אחריו „יורש עצר“⁶⁷, בחרה הכת בנוכל צעיר מפולין והכתירו אותו לראשם. הלה למד מהם דרכי הפריצות וחזר לאירופה וניסה להחיות את השבתאות בדרכו המיוחדת. אחדים מבני הכת בחרו בתולה במחלת נפילה, אשר לדעתם, נמצאה בו נשמת ש"ץ. וכך התפלגה הכת וכל פלג המשיך לבחור להם מנהיג.

יעקב פראנק

יעקב פראנק נולד ב-1720 בגאליציה בעיר בוטשאץ' לאביו ר' יהודה ליב ליבוביץ'. אביו השקיע מאמצים ללמדו תורה, אך מגיל צעיר ביותר התגלה כפרא

64. בחוגי הרבנים ידעו תמיד על מעשי הפריצות שלהם. כאשר הגיעו השמועות לאזני השלטונות, ניסו הללו לברר את הדבר מספר פעמים אך לא הצליחו. רק בסוף המאה שעברה, כאשר עזבו בני הכת את סלוניקי, נתגלו מנהגים רבים משלהם. הדברים נשמרו עד אז בסוד, כי הם הופיעו כלפי חוץ כמוסלמים. בין היתר נתגלה ברשימות גם תיאור „חג הכבש" שלהם שנערך בכ"ב באדר. עיקרו היה סעודת-ערב חגיגית בה השתתפו שתי משפחות כחבורה אחת. עם גמר הסעודה כיבו את האורות וראשי המשפחות החליפו את נשותיהם באותו לילה. הילדים שנולדו מיחסים אלה נחשבו בעיניהם „קדושים" (ראה אנציקלופדיה עברית כ"ד, עמ' 195).

65. היא בת ה"רב" מסאלוניקי, שאביה השיאה לש"ץ (ראה לעיל הערה 58).

66. ראה „תורת הקנאות" לר' יעקב עמדין עמ' כ"ה—כ"ו. היא הכריזה, שנשמתו של ש"ץ עברה לאחיה ולבן שנולד ייתסו בני הכת את נשמותיהם של ש"ץ ושל יעקב (אחיה ואביו), ומעמדו היה גבוה ביותר. כי כך היתה דרכה של הכת, כל שהזימה היתה מכוערת יותר, כך עלתה חשיבותו של הגולד. כתות דומות, שדגלו במעשים מעין אלה, נודעו גם בתקופה קדומה, אך במשך הזמן נעלמו מן האופק. כת ה„דונמה" התפלגה גם היא לכמה ליתות ותת-ליתות. רבים מהם מנוונים וסובלים ממחלות תורשתיות מיוחדות. מזהים אותם ע"פ אפם השטוח. לעומתם היו כאלה אשר הצליחו לעלות בשלבי הסולם החברתי והם נמנו על אנשי העלית של מפלגות אחדות בתורקיה. עד היום מסרבים התורכים להכיר בהם כמוסלמים לכל דבר.

67. בשנת תפ"ח (1722) יצא עליהם קצפו של הפחה חסן, שבקש להשמידם בטענה שאינם לא יהודים ולא מוסלמים. ברם ברכיה נהרג יום לפני שהפקודה יצאה לפועל.

אדם ובעל מזימות. בגיל שלוש עשרה ברח מן החדר, נסע לבוקרשט והיה לעוזרו ומשרתו של הסוחר ר' מרדכי מרגלית. בעל הבית לקחו עמו בנסיעותיו בארצות המזרח ושם התוודע לבני כת הדונמה. הוא הפיץ שמועה, כי נשמת ש"ץ באה בקרבו, ולאחר מות בן גיסו של ש"ץ (ברכיה) הוא נבחר לראש הכת.

ב-1752 מצא לו עזר כנגדו באחת מבנות הכת, חנה ניקופוליס, שהתבלטה כחברותיה בפריצותה. היא הצליחה להוליך רבים שולל ביופיה ובערמומיותה ומשכה אותם לרשתו של פראנק. משפרצו פעולותיהם, שלו ושלה גם יחד, את מסגרות כתתם הסגורה והם החלו להטריד את יהודי סלונקי, התרתה בהם הקהילה לעזוב חיש את המקום, ואם לאו — ימצאו דרך נאותה לטפל בהם. כיון שכך הפיץ שמועה במחנהו שמן השמים צוו עליו לעזוב את סלונקי ולחזור לפולין.

באותה תקופה דוכאו והושפלו יהודי פולין ע"י הפריצים, ובעיקר ע"י הכמרים הנוצריים. עלילות דם היו לחם חוקם. ראשי הקהלה, ואף יהודים מן השורה, עונו בענויים אכזריים, כדי שיוודו בחטאים שלא חטאו. היו שהצליחו לעמוד ביסוריהם ונפחו את נשמתם בטהרה, ולא הודו ולא האשימו איש. אולם היו שמרוב יסורים יצאו מדעתם ומסרו הודאה לרוח החוקרים שרשמוה מפיהם. היו גם כאלה שהאשימו אנשים חפים מכל פשע בהריגת נוצרים ובשימוש בדמים. פסקי הדין היו אכזריים ביותר, אדם בן זמננו אינו מסוגל להעלותו על הדעת. אך נמצאה גופה מיד האשימו יהודים בהמתתה כדי להשתמש בדמה. העונש היה כמעט אחיד: „להפשיט ארבע רצועות עור מגופו החי, לקרוע את הלב מן החזה ולנתח את הגוף לארבע חלקים, שיוקעו בארבע עמודים ברחובות העיר”⁶⁸. הנאשמים שהסכימו לאחר עינויים קשים מנשוא להמיר דתם זכו להאריך חייהם ביום נוסף ולמחרת התיזו את ראשם, במקום „לקרוע את הלב” במדה ולא המירו דתם. משפטים כאלה נערכו בוסלב (1747), בויטומיר (1753) ועוד, וזאת נוסף לפוגרומים שעשו בהם הנכרים לעתים קרובות. לעת כזאת חזר פראנק לפולין (1755) עם אשתו, שני בניו ובתו, כשהוא מצויד ברכוש ובכסף רב שהצליח לאסוף בדרכים שונות. תחילה פיזר כספים לצדקה כדי לקנות שם לעצמו. עם זאת החל לספר, כי הוא יגאל את העם משיעבודו, וזה האות — כי הוא נולד 40 שנה אחר מות ש"ץ, שהן בבחינת ארבעים שנות המדבר שאחריהן באה הגאולה ע"י יהושע. אין להתפלא שבמצב הקיים היו רבים נכונים להיאחו בתקוה כלשהי בלי לבדוק מה טיבה. וביחוד נדבקו אליו השרידים של חיון, חיים מלאך ואחרים⁶⁹.

68. „ספר הדמעות” ב', עמ' רמ"ו.

69. לחיים זה קראו „מהלך” ע"ש מסעיו המרובים. לאחר שהחל להתיימר שהוא מיצג את „המשיח” וכו' קראו לו באירוניה „מלאך”. אנשיו קבלו שם זה כלשונו

קלוננו נתגלה ברבים בבואו ליום השוק בעיר לנצקורון לעשות נפשות לרעינו. ¹²³⁴⁵⁶⁷ בין השאר ערך שם הילולא וחינגא לעשרים מאנשיו שהסבו למשתה כשאשה ערומה מרקדת ומשעשעת את המסובים. מישחו הרגיש בדבר ומיהר להודיע זאת לשליטי העיר, והללו אסרו את יעקב ואת אנשיו. הקהילה היהודית הזדעזעה ממעשה זה, אך לא יכלו לעשות רבות, כי פרנק היה אזרח חוץ, מסיבה זו גם שוחרר ממאסרו. לאחר שחרורו הצליחו גם יתר אנשיו להשתחרר אך הם נאלצו לעזוב את האזור.

בכ' סיון תקט"ז — 1756 התאספו רבני פולין בעיר סאטנוב וגבו עדויות ובעיר ברודי הכריזו חרם על יעקב פראנק וכל כיתתו, ואסרו להשתדך עמהם. ר' יעקב עמדין הוסיף במכתב, שאף אסור לרחם עליהם. אנשים מסויימים השתדלו להחזירם למוטב ובמקרה של נשואים עם אחד שהצטרף לכת, ניסו גם להפריד בין הזוגות.

פראנק עזב את פולין, אבל הוסיף לקיים קשר עם אנשיו וחיפש תחבולות לחזור לשם. הוא מצא הזדמנות לכך באמצעות ראש הכמרים האנטישמי, ניקולאי דומברובסקי בקמניץ-פודולסקי.

הפרנקיסטים הודיעו לשונא ישראל זה, כי הם מובדלים מהיהודים, כיון שאין הם תפצים להשתמש בדם נוצרים כאחיהם. הם הוסיפו, שהם דומים באמונתם לנוצרים, שכן אף הם מתכחשים לתלמוד, מאמינים שירושלים ובית המקדש לא ייבנו עוד, בתורה ובנביאים גלומים סודות שאפשר להבינם ע"י קבלה בלבד ועוד. דומברובסקי עט על המציאה כמוצא שלל רב. בחלומותיו הוורודים ביותר לא העלה על דעתו, שיהודים יאשימו מרצונם הטוב (ללא ענויים כרגיל עד אז) את אחיהם בשמוש בדם נוצרי. הוא איפשר לפרנק לחזור מיד לפולין. הוא ציזה

וכמשמעו. הוא המציא את הרעיון בדבר „ארבעים שנות מדבר“, כלומר עליו להתגלות ולהביא את הגאולה ב-1706, 40 שנה לפירסומו של ש"ץ (פראנק ניצל אותו רעיון לעצמו וקבע שהוא נולד 40 שנה מאז ירד ש"ץ מגדולתו). אך לאחר שראשי העדה בפולין החלו להצר את צעדיו, הוא אסף את אנשיו ע"מ לעלות ארצה ביחד עם ר' יהודה חסיד ואנשיו. ביום בואם ארצה מת ר' יהודה חסיד, אנשיו התפזרו, אחדים המירו את דתם ולא נשאר מהם זכר. אין לערבב את ר"י חסיד זה עם רבי יהודה החסיד הידוע מן המאה ה-12 מחבר „ספר חסידים“. ר' יהודה חסיד המדובר כאן היה איש תמהוני, סגפן, מדקדק במצוות, נואם בחסד ובעל כושר להלהיב המונים. הוא בחר לו דרך משלו, גדולי ישראל בדורו, אם כי הסתייגו ממנו לא יצאו נגדו. הוא נכשל בדרכו, אם כי כוונתו היתה אולי טובה. אחדים מאנשיו המירו דתם לאחר מותו אך לו עצמו לא היה כל קשר עם השבתאים. חיים „מלאך“ המשיך בתעלוליו, הנהיג עבודת אלילים, תפילה ושירה סביב פסל ש"ץ עשוי עץ („תורת הקנאות" כ"ה—כ"ו) וגורש מהארץ. הוא מצא את מותו בעת ששתה לשכרה יתר על המידה.

להעתיק לעברית ולפולנית את עיקרי אמונתם של הפראנקיסטים ולהפיצם בכל רכוזי היהודים וציוה לערוך ויכוח בין הפראנקיסטים לבין נציגי הרבנים.

הרבנים חוייבו על כורחם להשתתף בוויכוח שהתחיל ב-20 ביוני 1757 בפני בישוף קאטולי. מובן מאליו שלנוכח הדעות הקדומות נוצחו הרבנים והוצא פס"ד לאסוף את כל ספרי התלמוד ולשרפם. כן חוייבו הרבנים לשלם לפראנקיסטים חמשת אלפים זהובים כשכר טירחה על ההטרדה. בצוע פס"ד נקבע לער"ח כסלו תקי"ח (1758), שהפך ליום מהומה ואבל ליהדות פולין. לעומתם יצאו הפראנקיסטים במחול פרוץ ברחובות העיר והתעללו ביהודים הבוכים שמרטו שער ראשם. השונא דוברובסקי הוציא גם צו על הנשים שעזבו את בעליהם הפראנקיסטים לחזור אליהם. רבות בחרו מות מחיים והתאבדו לבל תיפולנה בידיהם. למרבית המזל לא ארכה שמחתם, הבישוף דומברובסקי, שהיה נוכח בעת בצוע פסה"ד, מת מיתה משונה. הגויים נבהלו והגזירה בוטלה. השלטונות החלו מעתה לרדוף את הפראנקיסטים, כי ראו בהם נטע זר של יהודים ונוצרים לחצאין. לאחר שנבחר לובינסקי כבישוף חדש, בקשו הפראנקיסטים לחדש את הויכוח. הם הבטיחו מראש שבמקרה ולא ינצחו בוויכוח הם יתנצרו, אך גם הושטת פתיון זה לא הועילה להם. הוא דרש מהם להתנצר תחילה ורק אחר כך יימלך בדעתו ויחליט מה לעשות.

כעבור זמן מה הועלה הארכיבישוף לובינסקי לדרגת ראש הכניסיה הקאטולית בפולין והכומר הראשי מיקולסקי נקרא למלא מקומו. הלה היה ידוע כשונא ישראל מובהק והפראנקיסטים מצאו אצלו אוזן קשבת.

הם בקשו ממנו לחדש את הויכוח עם הרבנים והציעו שבעה סעיפים לויכוח. ששת הסעיפים הראשונים הכילו דברי גדות כלפי מעלה מכאן ואמונה בנוצרי מכאן, ובסעיף השביעי נאמר: „התלמוד מצוה להשתמש בדם נוצרי, וכל מי שמאמין בתלמוד מצווה ומשתמש בדם נוצרי“. הויכוח נועד להימשך חדשים בקירוב, מה-17 ליולי עד 10 בספטמבר 1759.

פראנק חזר בינתיים לפולין, עם שני עוזריו, ליב קריסה ושלמה שור, כדי להשתתף אישית בוויכוח. כנציגי היהודים הופיעו הגאון ר' חיים הכהן ראפפורט, רבה הגדול של לבוב והרב ר' בער רבה של יסלוביץ. באשר לסעיפים הראשונים נבצר מהרבנים לפתוח פיהם מטעמים מובנים, לפיכך הניחו את הדגש על הסעיף השביעי הדן בעלילת הדם השפלה. הר"ר יונתן איבשיץ, רבה של אה"ו שבגרמניה, הריץ מכתב, בו מנה 36 סעיפים להזים טענות השבתאים⁷⁰. פרופסור זמבלר מהלה

70. שנאתו של פרופ' גרץ לתלמוד, לחכמי התלמוד וליודעי התלמוד לא ידעה גבול. בכל מקום שניתן לפגוע בחכמי ישראל הוא עושה זאת, ובייחוד גדולה פגיעתו בר"ר יונתן איבשיץ. מבלי לבדוק נכונות הדברים, הוא מטיח דברים שלא היו

והמלומד הנוצרי מיכאליס צירפו גם הם מכתבים, בהם הוכחות על גקיון כפיים של היהודים. פעל כאן גם גורם חיצוני: משהיו העלילות לדבר שבשגרה ומדי שנה עונו והומתו יהודים חפים מפשע, נשלח ציר לרומא לפעול למען ביטול העלילה. האפיפיור מסר את הדבר לקרדינל אחד לטפול ולברור מקיף. דעתו ודעת האפיפיור נטו לביטול העלילה, אך הבישוף מיקולסקי ביקש להכריע את הכף לחובה בויכוח זה. ברם, הוא קיבל, כנראה, רמז מגבוה לבל יחליט על דעת עצמו בטרם יוצא פס"ד ברומא.

עוד לא הוכח דבר, אך עצם הטענה המשפילה של הפרנקיסטים דיה היתה לגרום לפורענות. הגויים המוסתים בלאו הכי התנפלו על הרובע היהודי בלבוב, שדדו, חמסו ולקחו מכל הבא ביד. הנזקים הכספיים לפי הערכת השלטונות העירוניים הסתכמו בסך 247.904 זהובים. סכום עצום בעת ההיא.⁷¹

בין שאר ה"הוכחות" על שימוש בדם בפסח הביאו הפרנקיסטים ראיות אלה: (א) כתוב בשולחן ערוך, שיש להשתמש בליל ה"סדר" ב"יין אדום". הכוונה — לדעתם — ברורה: יש למהול דם ביין. (ב) ראשי התבות של דצ"ך עד"ש באח"ב אינם לדברי הנוכלים הללו סימנים של עשר מכות (ראשי התבות שלהם), אלא רמז ברור לשימוש בדם נוצרי: "דם צריכים כולנו על דרך שעשו כאותו איש (יש"ו) חכמים בירושלים". בלהט הויכוח ניגש פרנקיסט חצוף לר' חיים והטיח כנגדו: "חיים, זממת לשפוך את דמנו, הרי לך דם תחת דם".

כדי להוכיח את איולתם שיטח הגאון ר' חיים ראפורט הרצאה מאלפת ברומית צחה⁷², בה הוכיח בראיות חותכות את שקריהם ואת השטויות שבטענותיהם.

בעשרה לספטמבר תם הויכוח. הבישוף הכריז, שהפרנקיסטים ניצחו בששת הסעיפים הראשונים, בעוד שהסעיף השביעי טעון ברור נוסף. אך יחד עם זאת דרשו הכמרים בתוקף מהפרנקיסטים להתנצר. הללו לא הססו רבות — לאחר שפראנק אמר להם לעשות זאת — ועשו כדבריהם. בלבוב בלבד התנצרו 514

ולא עלו על דעתו. ב"דברי ימי ישראל" (כ"ו עמ' 115, הוצאת יזרעאל) הוא מאשים את הר"ר יונתן (על סמך מה?) כאילו נהגה מהויכוח בדבר עלילות הדם ועמד מגד בלי לנקוף אצבע.

71. AKTA GRODZKIE LWOWSKIE T. 582 P 1863—1865.

72. כאמור, העבירה השנאה את גרץ על דעתו ומתוך אמונה עיוורת או מתוך זדון לב הוא משחיר את כל גדולי ישראל עד כמה שידו מגעת. בתיתו תיאור חופשי של המאורעות הללו הוא כותב שלא נמצא אף רב יהודי בכל פולניה שידע לדבר בשפת המדינה ושיוכל בעצמו להשתתף בויכוח זה ללא מתורגמן (שם בפרק „התגברות הפראות"). אם כי לא ידיעת שפות מאפיינת חשיבותו של רב בישראל, אך בין גדולי הרבנים בעת ההיא היו שידעו כמה שפות ולא שפת המדינה בלבד.

נפש. פראנק זכה לכבוד מיוחד: המלך שימש לו כ"סנדק" בטכס הטבלתו לנצרות. אולם ההתנצרות לא עמדה להם. יעקב פראנק ביקש להוסיף ולשמש ראש לכתתו וכן השתדל לגור בצוותא עם בני הכיתה. התנהגותו עוררה חשדות בחוגי הכמורה (הוא היה רמאי מיסודו. התפאר שמגיל צעיר הצליח לרמות אף את אביו. את אנשי כיתתו לימד, שרמאות היא דבר חולף ומותר להשתמש בה ללא נקיפת מצפון, העיקר להשיג את המטרה, כגון עשיית כסף וכדומה, אולי גם לתכונות אלה הייתה השפעה על החשדות). הם חששו שמא עלול פראנק לגרום לפילוג מסויים גם בכנסיה הנוצרית. וכך ארבעה חדשים בלבד אחרי ההמרה נאסרו פראנק ורבים מבני חבורתו ונידונו לעבודת פרך. אחדים מהם אולצו לשבת על יד הכנסיות ולקבץ נדבות והפולנים התייחסו אליהם כאל בזויי אדם. פראנק נאסר בשבעה בינואר 1760, ובעשרים וארבעה לפברואר הועבר למבצר צ'נסטוחוב, שם ישב 13 שנים רצופות. הוא לא הירפה אף בשבתו בכלא, ומתוך המבצר ניהל תעמולה זדונית ומרושעת, כי התנצרות בלבד עשויה להועיל לדת היהודית, ועוד רעיונות דומים. הוא ביקש על ידי כך, כנראה, למצוא חן בעיני נציגי הכנסיה. הוא עקב בעירנות אחר המתרחש בעולם. משהרגיש שהרוסים מתקרבים לצ'נסטוחוב, הוא שלח שליחים לכמורה הפראבוסלבית והודיע כי הוא נכון לקבל את דתם יחד עם בני כיתתו המונים 20.000 איש, אם יזכה לחסותם. כמעט והצליח בתחבולה זו, אך יהודי מיוון, סוכן כספי של אחד המיניסטרים, סיכל אותה בביקורו אותה שעה ברוסיה. הוא הכיר את פראנק מימי שבתו ביוון ומסר לשרו פרטים על אישיותו וסיפר לו שזו לו המרת הדת החמישית (יהודית, שבתאית, מוסלמית, נוצרית וכעת רוצה בדת הרוסית). הוא לא הצליח אמנם להשיג את חסותם, אך הודות לרוסים, שכבשו את העיר ב-1772, שוחרר פראנק מכלאו.

עם היותו אסור, גרמו אנשיו, שהיו חופשים לנפשם, צרות רבות ליהודים. אשה פרנקיסטית התחפשה כרבנית ובאה לכוּמר וסיפרה לו בחשאי, כי בעלה הרב ואנשי קהילתו שוחטים ילד נוצרי לקראת חג הפסח. על פי עדותה הוצא הרב ומספר יהודים להורג ומתו על קדוש ה'. אשתו, הרבנית האמיתית, עונתה באכזריות ואנסוה להתנצר יחד עם חמשת ילדיה.

עם השתחררו עזב פראנק את פולין ועבר לפראג. כאשר נודע הדבר לגאון ר' יחזקאל לנדא, בעל "נודע ביהודה" הכריז עליו חרם והשקיע מאמצים לבל תהיה לו דריסת רגל בעיר. פראנק הצליח שוב לאסוף כסף רב והתישב בעיר ברין שבמורביה. הוא ניצל תמיד את יופיין של אשתו ושל בתו למטרות שונות, אך בעיר זו היה לו הדבר לרועץ. יוסף בן הקיסרית מריה תרזה (שעתיד היה למלוך

במקומה, הוא יוסף השני) נתן עינו כבתו היפה. פראנק קיוה לנצל זאת, אך עד מהרה נודע הדבר לקיסרית והיא גירשה את משפחת פראנק מארצה.

ב-1786 הגיע פראנק לגרמניה, שם רכש באופנבך שליך פראנקפורט את ארמונו של הנסיך איזנבורג ונטל לעצמו את התואר „ברון פון אופנבאך“. כאשר חש פראנק בקיצו, הכריז על בתו שקדושתה עולה על שלו עצמו והוא מינה אותה לראש הכת בהסיבו את שמה (חוה) ל„אמנה“. הוא ניצל את ימי חייו האחרונים וניהל חיי הוללות, שהיה בהם בזבוז משוע. הוא העמיד לשרותה האישי של בתו ארבע עשרה נערות, שהיו לבושות כבנות מלכים. הנסיך לובומירסקי מצא ענין בבתו ומפאת כן היה למעריך נלהב של פראנק.

בעשרה לדצמבר 1791 מת פראנק והובא לקבורה בבית קברות נוצרי. בתו ניסתה להמשיך בהחזקת הכת ולנהל אורח חיים במתכונת הקיימת. אך היא לא הצליחה בכך. הכנסותיה נתמעטו והצליחה להחזיק בארמונה שלוש שנים בלבד. חובותיה גדלו ומשנרדפה על ידי בעלי החובות ברחה ועקבותיה נעלמו.⁷³

הפרנקיסטים היו נאמנים לפראנק כל עוד היה בחיים. כשרונו המיוחד עמד לו בסחיטת כספים. אחרי מותו הזניחו חסידיו את בתו, וצאצאיהם השליכו מאחורי גוום את מורשת הכת ונטמעו בין הגויים. לצאצאי הדור הראשון קמה התנגדות חריפה מצד האצולה הפולנית ונתקקו חוקים מיוחדים, לבל יוכלו להיות לבעלי אחוזות. החוקים בוטלו במרוצת הזמן ואחדים מהם השתלבו באצולה הפולנית. משפחת וולובסקי, למשל, מוצאה ממשפחת שור; סבתו של המשורר הלאומי הפולני אדם מיצקביץ, היתה בת 11 כשהוריה המירו את דתה; משפחות דמבובסקי, דו'לינסקי מהאצולה הפולנית גם הן מוצאן מהפרנקיסטים והשבתאים. מקרים מיוחדים אלה ידועים לנו, ובאשר לבני הכת האחרים הרי נעלמו עקבותיהם כליל.

73. היסטוריונים רבים ניסו להתחקות על עקבותיה אך לא הצליחו לגלותן. יש אומרים שהיא נתרוששה ומתה ב-1816.